

Prikazi i osvrti

Zrinka BLAŽEVIĆ: *Prevođenje povijesti: teorijski obrati i suvremena historijska znanost* (Zagreb: Srednja Europa, 2014.). 192 str. ISBN 978-953-7963-13-2.

Uistinu je teško osporiti tvrdnju da je „prošlost strana zemlja“, kako nam sugerira uvodna rečenica romana *The Go-Between* L. P. Hartleya iz 1953. godine. Razumijevanje složenosti prošlog realiteta, elaboracija te kontekstualizacija nekoliko sačuvanih fragmenata nekoć žive mreže događaja i procesa, popriličan je spoznajni izazov, uvjetovan brojnim čimbenicima poput ograničenog ili selektivnog uvida u problemsku građu te svjetonazorske pozicije samog istraživača, da navedem tek neke razloge za sumnju u problematično uvjerenje o objektivnosti historijske znanosti. Razlažući recentna teorijska kretanja, Zrinka Blažević u svojoj posljednjoj knjizi *Prevođenje povijesti*, objavljenoj pod krovom izdavačke kuće Srednja Europa, historiju predstavlja kao „dinamičan i performativan diskurs“, odnosno „uvijek nedovršen no kreativan pokušaj prevođenja povijesti“, znanstvenu disciplinu u posredničkoj poziciji spram prošlosti i sadašnjosti (str. 7). Autorska kompilacija sastavljena od dvanaest znanstvenih članaka svojevrsna je posveta historiografskom radu Mirjane Gross, kojoj je autorica, usput rečeno, svojevremeno bila studentica (str. 8). Navedenim se korpusom tekstova nepobitno otvaraju vrata novim promi-

šljanjima na domaćoj sceni, koja, čini mi se, i dalje muku muči s pojedinim koncepcijama predloženim od strane prve generacije analista, zbog čega stvaranje dijaloškog prostora za određena pitanja, barem u širem smislu, ostaje pod golemim i nimalo obećavajućim upitnikom, što nikako ne može umanjiti relevantnost ovog naslova.

Knjiga započinje osvrtom na Nietzscheov rad i pionirske tekstove o historiji određene fenomenima perspektivizma i dekonstrukcije esencijalizma. Pritom, izvršena je i neizostavna referenca na Foucaulta, opisanog kao „historičarski *enfant terrible*“ (str. 15) koji se, inspiriran ranije navedenim njemačkim filozofom, držao hipoteze da povijesni proces nije pravocrtan, već da je isti, u suštini, zbir kontingentnosti, devijacija i pogrešaka koje će historija, kao priručna komponenta ideološko-formativnog aparata, prigrliti pri oblikovanju diskurzivnog „režima istine“. Uz Haydena Whitea, među ostalima, navodi se i stav Keitha Jenkinsa kako je historija problematičan i promjenjiv diskurs o prošlosti (str. 20), nakon čega slijedi poglavlje posvećeno historijskoj znanosti u vremenu nakon lingvističkog obrata te postmoderne kritike redukcionizma, univerzalizma i funkcionalizma, intelektualne atmosfere koja je, nedvojbeno, utjecala na „poljuljani epistemološki status historije“ (str. 31).

Pod istim podnaslovom, kroz kaskadnih desetak stranica, autorica udžbenički te vrlo jezgrovito razlaže „konceptualnu trijadu“ moći, identiteta i diskursa s ciljem predstavljanja ključnih fenomenoloških preokupacija kulturne teorije

koja, stoji u tekstu, „može poslužiti kao izvrstan poligon za neprestano kognitivno repozicioniranje i refokusiranje“ (str. 31) pri inovativnim historijskim istraživanjima. Dakle, kako se prenosi, dok je za Webera moć bila tek svojevrsno nametanje volje, talijanski je socijalist i autor Gramsci u svojim *Zatvorskim bilježnicama* (1929.–1937.) razvio koncept hegemonije viđen kao složeni proces kojim vladajuća klasa zadobiva „spontani“ pristanak masa, ali ne uporabom sile, već zahvaljujući intelektualnim i moralnim mogućnostima da im nametne vlastito viđenje društvenog života kao nešto prirodno, valjano te univerzalno prihvatljivo. Već spomenuti Foucault, predlažući zamisao o kapilarno disperziranoj „mikrofizici moći“, isticao je kako moć prožima tijela, producira stvari, inducira zadovoljstvo, stvara znanje i proizvodi diskurse. Drugim riječima, moć je, fukovski govoreći, produktivna, a ne isključivo represivna mreža koja prožima čitavo socijalno tijelo.

Kada je identitet u pitanju, naglašene su očigledne redefinicije pojma s obzirom na odjek *queer*, postkolonijalne i feminističke teorije, uz posljedični prekid s univerzalističkim poimanjima, pri čemu je isti određen kao kulturna i diskurzivna formacija. Pritom, diskurs je shvaćen kao objekt političke borbe, „polje u kojem se konstruira društvena realnost, u kojem se stječu i mijenjaju spoznaje o svijetu i reprezentacije toga svijeta te individualni i kolektivni identiteti i društvene uloge“ (str. 41). Naposljetku, autorica ističe važnost i mogućnosti historijske analize diskursa, kojom, iako prošlost zauvijek ostaje „radikalno Drugo“ (str. 45), istraživač uz ispravne metodološke postavke može razotkriti strukture znanja, zbilje i racionalnosti prošlih iskustava.

U središtu zanimanja poglavlja naslovljenog „Suvremena historijska znanost pred izazovom interdiscipli-

narnosti i transdisciplinarnosti“ nalazi se polemično promišljanje pozicije historije u kontekstu neupitne dominacije prirodno-znanstvene paradigme. Naime, imajući u vidu tzv. kognitivističko-neurobiološki obrat, autorica obrazlaže kako je *tijelo* ispremeženo mentalnim, emocionalnim i bihevioralnim rutinama, zbog čega je poželjno okretanje neurohistoriji kao „dubinskoj kulturnoj historiji“, stanovitom interdisciplinarnom križištu historije, arheologije, antropologije, molekularne biologije i neuroznanosti, kojim se nastoji objasniti kako kulturne strukture oblikuju obrasce tjelesno-mozgovnog sustava i mijenjaju oblike endokrine regulacije (str. 55). Zalažući se za produkciju „praktično uporabljivog znanja“ (str. 51), profesorica Blažević razmatra mogućnosti suradnje historije s prirodnim znanostima čiji bi krajnji ishod trebao polučiti novo viđenje čovjeka kao takvog. Izražavajući jasnu naklonost aktualnim znanstvenim i tržišno potenciranim modelima koji, s obzirom na kvantitativno-matematičku privlačnost transdisciplinarnosti, postaju sve popularniji, čitatelju se može učiniti da autorica gaji suviše optimistično nadanje u prihvaćanje navedenih trendova u okruženju koje ne zna ni samo što bi s, recimo, razmjerno elementarnom idejom mikrohistorije, iako su istu još prije četrdesetak godina predstavili talijanski povjesničari. Kako god bilo, ključna su pitanja hoće li historija biti „znanstvenija“ poduzmu li njezini stručnjaci istraživanja korelacije između živčanog sustava i povijesne promjene (str. 55), te jesu li ovakvi doprinosi, i dalje metodološki vrlo apstraktni, uopće mogući i relevantni s obzirom na inherentne manjkavosti historiografskog „zanata“, bez obzira na sve potencijale znanstvene suradnje.

Slijedi tekst posvećen suvremenim teorijama kulture popraćen „seciranjem“ pojmova kao što su multikulturalizam, interkulturalizam i transkulturalizam,

dok peti podnaslov, „Povratak potisnutog: kulturna historija nakon lingvističkog obrata“ (str. 81-94), ponavlja već donekle iznesena viđenja o lingvističkom obratu, izazovu historiografske reprezentacije nesimboličkih fenomena, poput tjelesnih dispozicija, te pitanju diskurzivne analize. Unatoč bogatom korpusu različitih referenci, očigledna su sadržajna ponavljanja prethodno razloženih koncepcija, što može biti svojevrsni prigovor konačnoj kompoziciji bibliografske jedinice sastavljene od nekoliko neovisno napisanih stručnih radova.

Priloženi članci o pojedinim aspektima religijske historije pružaju sažeti uvid u emancipaciju ove historiografske grane od teologije i dogmatike tijekom 17. stoljeća te njezino oblikovanje neposredno po svršetku vjerskih ratova u Europi. Prema autorici, „religijska historija pokušava interpretativno zahvatiti fenomen religijske kulture shvaćene u najširem smislu“ (str. 105), dok je njezina važnost u kontekstu Hrvatske golema, budući da je riječ o prostoru koji predstavlja civilizacijsko sjecište triju monoteističkih religija (str. 107). Nadalje, profesorica Blažević naglašava kako je, s obzirom na identitetsku težinu odanosti rimskom katoličanstvu, neprijepornu nacionalnu autopercepciju, hrvatska historiografska literatura o reformaciji primjetno oskudna, unatoč činjenici da su upravo ovi krajevi egzemplarna ranovjekovna kontaktna zona, tj. prostor bogatih etnoreligijskih migracija i kulturnih hibridizacija.

U daljnjem tekstu autorica tvrdi kako je „historijsko istraživanje procesa konstituiranja slika o sebi i/kao Drugome nesumnjivo velik intelektualni i moralni izazov“ (str. 134), dok „egzorcističko istjerivanje smrti“ izdvaja kao pokretač bavljenja Drugošću (str. 143), pri čemu je Drugi, prihvatimo li mišljenje njemačkog filozofa Bernharda Wandenfelsa, suvišak i anomalija koja nadilazi i razara

čvrstu formu smisla i normativnosti (str. 146). Nadovezujući se na rečeno, slijedi osvrt na viđenje Balkana kao „nazadnog i zaostalog Drugog spram Zapadne Europe“, necjelovite anomalije ili „zastrašujućeg sebstva“ koje ipak sadrži značajke europske civilizacije (str. 153). Konzultirajući autore kao što su Edward Said (*Orijentalizam*) i Maria Todorova (*Imaginarni Balkan*), autorica izvodi pojam „balkanizma“ kao sustav reprezentacija organiziranih oko binarnih opozicija (civilizacija – barbarstvo, centar – periferija, racionalno – iracionalno, progresivno – primitivno), ističući kako se zapadna percepcija ovih prostora nerijetko svodi na stav o zamjenjivosti ili nerazlučivosti balkanskih zemalja.

„Manifestacije kolektivnog nesvjesnog“, odnosno intelektualni mehanizmi koji strukturiraju percepciju i razmišljanja (str. 163) predmet su zanimanja podnaslova „Mentalitet: (ne)mogućnosti rehabilitacije“, koji započinje spomenom doprinosa ranih francuskih analista razvoju historije mentaliteta (M. Bloch, L. Febvre), nastavlja se s pogledom na Le Goffovu generaciju 1970-ih godina, a sadrži i zanimljivo navođenje, kako kaže britanski povjesničar Peter Burke, „smrtnih grijeha“ tradicionalne historije mentaliteta. Ukratko, Burke kolegama spočitava precjenjivanje društvenog i kulturnog konsenzusa, nezadovoljavajuće objašnjenje povijesne promjene, nedovoljno teorijski elaboriran odnos između sustava vjerovanja i društvenog sistema, kao i evolucionizam. S druge pak strane, predlaže okretanje jeziku, tj. metaforama i simbolima koji ga konstruiraju, istraživanje sukoba interesa prilikom kojih „nesvjesno postaje svjesno, a implicitno eksplicitno“ te obraćanje pozornosti na sheme, stereotipe, paradigme i druge modele kulturne reprodukcije (str. 162). Ništa manje interesantno nije niti spominjanje voluminoznog suradničkog projekta iza studije *Europäische*

Mentalitätgeschichte s početka 1990-ih godina, kojem je, pod uredništvom Petera Dinzelbachera, cilj bio izraditi sintezu povijesti mentaliteta u Europi od antike do novog vijeka, stanovitu „totalnu historiju“ koja će obuhvatiti sve domene ljudskoga života.

Posljednji uvršteni članak problematizira integraciju stranog ženskog u prosvjetiteljsku racionalističku epistemologiju, drugi val feminizma i postfeminizam, heterogenost ženskog iskustva, manifestaciju identiteta u samopoimanju, tjelesnosti, gestama i željama kao rezultatu diskurzivnih praksi reguliranih decentriranim odnosima moći (Foucault), te „beskonačnu proizvodnju trajno klizećih značenja“ (Derrida).

U konačnici, vjerujem da je potrebno napomenuti još nekoliko pojedinsti. Prije svega, usporedba nove knjige Zrinke Blažević s naširoko prihvaćenim naslovom kao što je *Suvremena historiografija* (1996.) Mirjane Gross poprilično je promašena, ponajprije jer je riječ o dvama potpuno različitim pristupima pisanju o historijskoj znanosti i njoj srodnim pitanjima. Naime, dok je Mirjana Gross objavila sintezu razvoja historije od grčkih prapočetaka do postmodernizma, nešto čemu naslov Zrinke Blažević niti u jednom pogledu ne pretendira, *Prevođenje povijesti* rijetko kada zalazi dalje od teorijskih promišljanja 19. stoljeća, uglavnom se zadržavajući na rezultatima i aspiracijama intelektualnih praksi druge polovice 20. stoljeća. Osim toga, same autorice imaju gotovo u potpunosti dispartatne stavove o teorijskim obratima, što Zrinka Blažević objašnjava kao posljedicu „generacijskih i svjetonazorskih razlika“ (str. 45).

Nadalje, knjizi poput *Prevođenja povijesti*, pojmovno gusto i mjestimično opterećenog neologizmima, kao vrlo konstruktivan dodatak poslužio bi kakav glosar sačinjen od ključnih koncepcija obra-

đenih u samome tekstu, što bi zasigurno pospješilo njezinu cirkulaciju među, recimo, studentskom populacijom. Kako god bilo, iako je razmotrenih dvjestotinjak stranica teksta moglo biti i drugačije posloženo, knjiga ovakvog profila i više je nego dobrodošla, prije svega kao glasnik suvremenih kretanja, promišljanja i projekata u domeni društveno-humanističkih znanosti, ali i šire. Pitanje koje ostaje lebdjeti u zraku jest – ima li *Prevođenje povijesti* dovoljno teorijski potkovano i kritično čitateljstvo ovdje i sada ili će sam naslov, posredno ili izravno, tek potaknuti stvaranje istoga?

Luka Pejić

Petar SELEM, Inga VILOGORAC BRČIĆ: *ROMIC I – Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia I [Znakovi i riječi – Signa et litterae, vol. V]* (Zagreb: FF press, 2015.). 186 str. ISBN 978-953-175-550-4.

Godine 2015. izašao je iz tiska peti svezak edicije *Znakovi i riječi – Signa et litterae*, zbornika znanstvenog projekta *Mythos – cultus – imagines deorum*. Riječ je o interdisciplinarnom pokušaju da se sakupe podaci i priredi baza kulturnih likovnih spomenika iz prapovijesti i antike s hrvatskoga povijesnog prostora. Voditelj projekta i jedan od autora ovoga korpusa bio je pokojni prof. dr. sc. Petar Selem, nekadašnji predstojnik Katedre za staru povijest pri Odsjeku za povijest zagrebačkoga Filozofskog fakulteta. Priređivački dvojac čini i dr. sc. Inga Vilogorac Brčić, viša asistentica na netom spomenutoj ustanovi. Posrijedi je inače drugi tom edicije u kojemu

se predstavljaju spomenici orijentalnih božanstava. Knjigu je izdala nakladnička služba *FF press* iz Zagreba. Tekst izdanja je dvojezičan – hrvatsku verziju usporedno prati engleski prijevod. Pridoda li se tome i latinski tekst natpisne građe, izdanje je *de facto* trojezično. Objavivši u prvom svesku materijal salonitanske provenijencije, autori su sada nakanili predstaviti spomenike iz zapadnih krajeva Hrvatske, iz Istre, Like te sjeverne i srednje Dalmacije. Ove su oblasti – podsjetimo – u starini uglavnom nastanjivali Histri, Liburni i u jednoj mjeri Japodi.

Od 183 stranice što slijede nakon Predgovora, 56 ih je posvećeno egipatskim kultovima, 36 iranskome Mitri te 60 maloazijskoj Kibeli i Atisu. U početnim redcima svakog poglavlja stoji kratka uvodna napomena s osnovnim informacijama o pojedinom kultu i njegovim obilježjima na hrvatskome povijesnom prostoru. Podrobnije bilješke o orijentalnim kultovima već su objavljene u ranijoj ediciji *ROMIS – Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani*, koju potpisuju isti autori i izdavač. Ostatak pokrivaju sažete bilješke o rjeđe posvjedočenim istočnjačkim sljedbama (Jupiter Dolihenski, Jupiter Sabazije, Sirijski Bogovi). Autori su opremili izdanje trima priručnim kazalima: Kazalom imenâ, božanstava i kulturnih pojmova.

U Predgovoru se jezgrovito tumače načela predstavljanja građe. Najavljuje se i treći izdanak ove serije u kojemu će se kataloški objaviti spomenici iz preostalog dijela srednje i južne Dalmacije, južnih predjela obiju Panonijâ, kao i materijal iz dinarskih krajeva u bosanskoj unutrašnjosti. Ovi posljednji prostiru se, doduše, izvan teritorija Republike Hrvatske, ali ih je u metodološkom smislu teško promatrati odvojeno od maločas pobrojanih krajeva.

U ovome tomu, kako rekosmo, predstavljaju se spomenici egipatskih

kultova, frigijskoga kulta Velike Majke i Atisa i iranskoga Mitre. Kataloške jedinice donose se po geografskom ključu, polazeći od zapadne obale Istre k istoku i jugoistoku. Za svaki spomenik podastiru se podaci o materijalu, dimenzijama, mjestu i vremenu nalaza. Potom slijede datacija, popis relevantne bibliografije te na koncu fizički opis i karakteristike spomenika. Gdje je potrebno, autori raspravljaju s ranijim istraživačima, poglavito kad je riječ o namjeni spomenika. Kad je posrijedi epigrafska građa, uz izvorni tekst natpisa stoji i hrvatski prijevod s bilješkama kojima se upućuje na inačice čitanja u drugim objavama. U skladu s mogućnostima, autori su opremili izdanje fotografijama pobrojanih spomenika.

Poglavlje o egipatskim kultovima (*Aegyptiaca*) potpisuje P. Selem, seže od 7. do 62. str. i zaprema najviše građe. Materijal se dijeli u tri podskupine: žrtvenici, skulpture u punoj plastici i reljefima te brončani kipići s ostalim predmetima. Iz ravnomjerne zastupljenosti i prostornog rasporeda spomenika koji svjedoče o Izidinu i Serapisovu kultu suvislo se zaključuje da je u geografskom i društvenom smislu njihovo štovanje bilo prilično široko rasprostranjeno. Kako je i očekivano, ponajviše spomenika dolazi iz urbanih cjelina Pule (7) i Zadra (10). Povrh spomenika izijačkog kulta, obrađuje se nemali broj kamenih blokova s likom Jupitra-Amona. Kataloški pregled ne ograničava se samo na fizički opis građe, nego raspravlja i s ranijom literaturom. To se, na primjer, lijepo vidi u opisu bloka s likom Jupitra-Amona iz Pule (kat. br. 15, str. 23-25), gdje autor odbacuje prijašnje pretpostavke o njegovoj funkciji i – potkrjepljujući to serijom usporednih prikaza – ubraja ga u dekorativne elemente pulskoga foruma. Posebno pak mjesto imaju glasoviti Izidin kip iz Nina te niz uporabnih predmeta s prikazom Jupitra-Amona. *Addenda* donose sedam epigrafskih spomenika

s onomastičkom analizom imena što se ondje javljaju. Poglavlje se završava popisom kratica, prilično opsežnom bibliografijom i slikovnim materijalom.

Drugo poglavlje obuhvaća spomenike mitrijačkoga kulta (*Mithriaca*; str. 63.-98.). Uz iznimku Add. kat. br. 4, čiji je autor A. Rendić-Miočević, sve jedinice obradio je opet P. Selem. Autor je raščlanio građu na mitreje, žrtvenike s posvetnim napisom i kultne ploče s prikazom tauroktonije. Kao i u prethodnome poglavlju, određuje se kronologija i skicira društvena rasprostranjenost Mitrina kulta u razmatranim krajevima. Po istome geografskom obrascu ovaj put pobrojano je ukupno 13 spomenika, kojima se u Dodatku pridružuju pisani spomenici – redom žrtvenici – s otoka Raba, iz Otočca i Danila te mitrej s lokaliteta Kapelica. Osobita pozornost posvećena je vratničkom žrtveniku (str. 74.-76.) te dvama reljefnim ulomcima što su pronađeni u šibenskom zaleđu (str. 80.-83.). *Mithriaca* su najzad opremljena istim priručnim pomagalima kao i prethodno poglavlje.

Slijedi poglavlje sa spomenicima Kibelina i Atisova kulta (*Metroaca*; str. 99.-157.). I dok čitav odlomak potpisuje I. Vilogorac Brčić, iznimka je samo kat. br. 20 iz pera T. Brajkovića. Nakon uvodne napomene o prostornoj i vremenskoj rasprostranjenosti kulta, autorica upućuje na značajke koje se mogu iščitati iz natpisne građe. Čitalac se tako upoznaje s kolegijem dendrofora i s drugim sljedbenicima božičina kulta u Istriji i Liburniji. Kao i u ranijim poglavljima, građa je opisana smislono i prilično informativno. Najviše prostora dobili su vapnenačka ploča s natpisom koji svjedoči o pulskim dendroforima (str. 105.-107.) te jadertinsko svetište Velike Majke (str. 118.-120.). *Addenda* obuhvaćaju kratke napomene za ukupno 21 spomenik. Opsežna literatura i fotografije i ovdje prate središnji dio rasprave.

Posljednje, četvrto poglavlje obrađuje spomenike ostalih istočnjačkih kultova na razmatranom prostoru u carsko doba. Premda su znatno rjeđe zastupljeni, pouzdano svjedoče o rasprostranjenosti kulta Jupitra Sabazija, Jupitra Dolihenskog i Sirijskih Bogova. Svaki od ovih kultova zasebno je obrađen. Između ostalog, za kult Jupitra Sabazija vezuje se zavjetna ruka iz Pule (kat. br. 1) i zavjetni žrtvenik iz Zadra (kat. br. 3). Kult Jupitra Dolihenskog predstavljen je pak dvama žrtvenicima iz japodskih zemalja, dok su Sirijski Bogovi posjedočeni na natpisu iz Podvršja. Osim posljednjeg natpisa, što ga donosi M. Glavičić, sve kataloške jedinice obradila je I. Vilogorac Brčić.

U formalnom smislu, tekst čitave edicije vrlo je pregledan, pisan odmjerenim i pitkim stilom. Zamijećen je tek jedan *lapsus calami*, i to na 65. str. gdje se za „vrijeme Antonina Pija“ navodi razdoblje 118. – 161., umjesto 138. – 161. Autori su u svakom slučaju ponudili koherentnu i vrlo informativnu studiju. Naslov i sadržaj sasvim su usklađeni. Metodološki pristup jasno je objašnjen i autori ga slijede tijekom čitava izlaganja. Zaključci uz opis pojedinih spomenika utemeljeni su i proizlaze iz prezentiranog sadržaja. Ni iz perspektive standardnih kataloga antičkih spomenika izdanju se nema što prigovoriti. Iz svega dakle proizlazi da ovaj rad ima veliku znanstvenu vrijednost. I letimičan pogled dovoljan je za ocjenu da temeljna vrijednost monografije leži u tome što su svi relevantni spomenici prikupljeni na jednome mjestu i što se nadopunjuje dosadašnja literatura. Svemu treba pridodati i činjenicu da je, zahvaljujući usporednom engleskom prijevodu, rad dostupan širem čitalačkom krugu. To će, vjerujemo, pomoći boljem vrednovanju ovog odvijetka naše arheološke baštine.

Josip Parat

Selçuk URAL: *Osmanlı Hâkimiye-tinde Pakrac (XVI. Yüzyıl)* [Pakrac pod osmanskim vlašću (16. stoljeće)] (Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları, 2014.), 82 str. ISBN 978-3-639-67131-5.

Turski povjesničar Selçuk Ural sa Sveučilišta Sakarya objavio je 2014. godine knjigu koja je izmijenjena i dopunjena verzija njegova magistarskog rada, a tema joj je političko i gospodarsko stanje u Pakračkom sandžaku kao dije-lu Osmanskog Carstva u drugoj polovici 16. stoljeća. S većim dijelom sadržaja ove knjige hrvatski čitatelji mogli su se upoznati već 2011. godine, kada je ovaj časopis objavio prethodno priopćenje autorova magisterija („Pakrački sandžak u drugoj polovici 16. stoljeća“, *Scrinia Slavonica*, 11/2011., 61.-78. str.). Autor je u „Predgovoru“ (2.-3. str.) konstatirao go-lemo značenje proučavanja ekonomske povijesti Osmanskog Carstva, za prouča-vanje kojega su presudno važni osman-ski detaljni porezni popisi (*mufassal tapu tahrir defterleri*) kao izvori za društve-nu, gospodarsku, vjersku i demografsku povijest određene osmanske pokrajine. Iz tog je razloga autor odlučio temeljito proučiti detaljni porezni popis koji se pod brojem 355 nalazi u Osmanskom arhivu Glavnog ravnateljstva Državnih arhiva Predsjedništva Vlade Republike Turske u Istanbulu. Autor ne navodi razlog zbog kojeg je odabrao baš taj porezni popis, ali njegov je odabir izvrsna vijest za rasvjetljavanje povijesti zapadne Slavonije u osmanskom razdoblju, jer je tu riječ o detaljnom poreznom popisu Pakračkog sandžaka iz 1565. godine. Autor je za objavu svojeg djela odabrao nakladnič-ku kuću Türkiye Alim Kitapları, koja objavljuje akademske radove turskih

znanstvenika bez recenzentskog postup-ka. Unatoč takvoj dvojbenoj reputaciji nakladnika, Uralova knjiga ima odre-đenu vrijednost. Naime, o spomenutom sandžaku, koji je tijekom svojeg postojan-ja (1557.-1691.) nekoliko puta mijenjao ime (Sandžak Čazma/Zaçasna, Sandžak Pakrac, Sandžak Cernik), ranije su pisali Ive Mažuran i Nenad Moačanin; prvi na temelju kršćanske izvorne građe, a dru-gi na temelju osmanske. Knjiga Selçuka Urala, međutim, prva je monografija u cjelini posvećena Pakračkom sandžaku. Već je u „Predgovoru“ autor ukazao na bitnu karakteristiku osmanističkih rado-va temeljenih na izvornom gradivu, a to je nemogućnost posve sigurnog čitanja osmanskih zapisa, a posebno toponima. Ta nesigurnost proizlazi iz prirode pisma *siyakat*, inačice arapskog pisma koju je koristila osmanska financijska uprava prilikom sastavljanja poreznih popisa: čak i uz duboku upućenost u sve značaj-ke sijakatskog pisma teško je pravilno pročitati sadržaj popisa. Tako je i auto-rova knjiga prepuna krivo transliteriranih toponima zapadne Slavonije, za što ga ne treba previše kriviti, jer nije ništa čud-no da ne poznaje slavonsku toponimiju. Kao primjer može se navesti samo ime sandžaka, koji se u osmanskim izvorima i literaturi navodi kao Sandžak Začasna, Začasne, Začasne, Bakriç, Pakriç, Pak-rats, Pakraç, Cernik, Çernik itd.

Osim spomenutog „Predgovora“, u knjizi se nalaze „Popis skraćenica“ (6. str.), „Popis tablica“ (7. str.), „Popis gra-fikona“ (8. str.) i „Uvod“ (9.-11. str.), na-kon kojeg slijede četiri tematska poglav-lja: „Osmansko osvajanje Mađarske“ (12.-24. str.), „Upravna podjela“ (25.-48. str.), „Struktura stanovništva“ (49.-62. str.) i „Ekonomska struktura“ (63.-73. str.). Zatim slijede „Zaključak“ (74.-75. str.), „Izvori“ (76.-79. str.) te „Dodaci“ (80.-82. str.). U „Uvodu“ je autor ustvr-dio da je područje Pakračkog sandžaka bilo granično područje između dvaju

carstava i zbog toga značajna postaja na trgovačkom putu koji je vodio iz jedne u drugu državu. Nažalost, o toj trgovini se u knjizi dalje ne govori. Nakon kratkog opisa povijesti Balkana i pakračkog područja tijekom 15. stoljeća, autor je prešao na prvo poglavlje („Osmansko osvajanje Mađarske“). U njemu je opisao tursko-mađarske odnose od vremena doseljavanja ovih naroda u Europu, njihove lingvističke sličnosti i razlike, mađarsku povijest od 9. stoljeća nadalje, prodiranje osmanske vojne sile na Balkan u 14. stoljeću, ugarsko-osmanske ratove tijekom 14. i 15. stoljeća, prvu i drugu bitku na Kosovu polju, bitku kod Varne, osmansko osvajanje Beograda 1521., bitku na Mohačkom polju te proširenje osmanske vlasti na Ugarsku. Zatim su prikazane karakteristike osmanske uprave u Ugarskoj i ratovi sultana Sulejmana Veličanstvenog protiv Habsburgovaca. Ovo poglavlje ne donosi neke nove spoznaje, nego služi kao uvod za prikazivanje stanja u Pakračkom sandžaku. Zato je šteta da autor nije prikazao kako je izgledalo osmansko osvajanje Pakraca i njegove okolice.

U drugom poglavlju („Upravna podjela“) autor ustvrđuje da se Pakrački sandžak 1565. godine sastojao od četrnaest nahija, odnosno upravnih jedinica unutar sandžaka, a to su bile: Cernik, Drenovac, Pakrac, Bijela Stijena, Kunčevac, Šagovina, Bučje, Sirač, Dobra Kuća, Čaklovac, Stupčanica, Pakarski Sredel, Klokočevac i Podvrški. Ranije spomenuti problem čitanja toponima napisanih sijakatskim pismom ovdje je naročito došao do izražaja, jer je ovdje navedeno pisanje toponima morao odgonetavati Dino Mujadžević, prevoditelj spomenutog autorova rada objavljenog u ovom časopisu, i to uz pomoć raspoložive literature i karti (63. str.). Autor je iz osmanskog popisa izvukao imena mezri, odnosno privremenih naselja ili napuštenih sela u sandžaku, te ih predstavio

u iscrpnim tablicama za svaku nahiju. Valja istaknuti da je, prema osmanskom popisu, najviše sela i mezri bilo u nahijama Bijela Stijena, Dobra Kuća, Cernik i Bučje.

U trećem poglavlju („Struktura stanovništva“) autor je pokušao dati sliku brojnosti stanovništva u Pakračkom sandžaku. Nakon pojašnjavanja pojma *hane* (domaćinstvo) kao osnovne jedinice u poreznim popisima, a ne svake osobe pojedinačno, autor je prihvatio tumačenje eminentnog turskog osmanista, Ömera Lütfija Barkana, te je pomnožio broj domaćinstava s pet kako bi dobio približan broj stanovnika pojedinih naselja u sandžaku. Autorov konačni rezultat treba vrlo oprezno uzeti u obzir, jer u osmanistici postoji veliko neslaganje oko opravdanosti ovakvih izračuna. U svakom slučaju, autor je ustvrđio da je 1565. godine u Pakračkom sandžaku bilo 1569 domaćinstava, s ukupno 7845 stanovnika. Najveći broj stanovnika živio je u nahijama Cernik i Drenovac, dok su ostale nahije imale vrlo malen broj stanovnika, otprilike 250 u svakoj nahiji.

U četvrtom poglavlju („Ekonomska struktura“) autor opisuje razinu državnih prihoda u Pakračkom sandžaku i preko njih stanje gospodarstva u toj pokrajini. Napomenuvši da je Osmansko Carstvo općenito preuzimalo vrijednosti mjernih jedinica za količinu robe u pojedinoj zemlji koju bi osvojilo, autor je protumačio podrijetlo i vrijednost mjernih jedinica koje su se koristile u Pakračkom sandžaku. Zatim je opisao vrste poreza koji su se ubirali u sandžaku i količinu poreza, ali budući da ih nije usporedio sa stanjem u drugim sandžacima, nikakav se poseban zaključak ne može izvući iz tih podataka. Porezni popis iz 1565. godine pokazuje nam da se u Pakračkom sandžaku uzgajalo pšenicu, ječam, grožđe, voće, zob, lubenice, konoplju, sijeno, duhan, ovce, ribu i svinje. Važan izvor prihoda bilo je mlinarstvo, s 239 mlinova diljem

sandžaka. Ukupno gledajući, ratarstvo je bilo premoćna grana gospodarstva u sandžaku, i to ponajviše u nahijama Cernik i Drenovac, a stočarstvo je bilo mnogo manje razvijeno.

U „Zaključku“ je autor ponovo naglasio važnost proučavanja osmanskih poreznih popisa za povijest pojedinih provincija Osmanskog Carstva, i s time je teško ne složiti se. Što se pak tiče situacije u Slavoniji, osmanski porezni popisi slavonskih sandžaka neprocjenjiva su građa za istraživanje gospodarske i demografske povijesti Slavonije u osmansko doba, ali neki drugi aspekti toga razdoblja mogu se kroz njih proučavati teško ili gotovo nikako. Jedan od tih aspekata je i povijest slavonskih šuma: iako su one za vrijeme osmanske vlasti prekrivale goleme dijelove Slavonije (po jednoj procjeni 70 %), a naročito planinsko i gorsko područje Pakračkog sandžaka, osmanski popis iz 1565. godine gotovo uopće ne spominje šume, a ovdje prikazana knjiga niti jednom riječju.

Kako je već spomenuto, ovo je prva knjiga koja obrađuje samo Pakrački sandžak i u tome je njezina najveća vrijednost. Što se tiče nedostataka knjige, u njoj se može naći nekoliko sitnih pogrešaka. Na primjer, u „Uvodu“ autor tvrdi da je Pakrački sandžak „za vrijeme osmanske vlasti bio dijelom mađarskih zemalja“ (9. str.), za što znamo da nije točno jer je do 1580. godine bio dijelom Rumelijskog beglerbegluka/ejaleta, a zatim Bosanskog ejaleta/pašaluka. Osim toga, na jednome mjestu autor Slavoniju krivo naziva Slovenijom (11. str.). Kao najveća mana ove knjige može se navesti da je autor koristio samo jedan detaljni osmanski porezni popis, a ne dva ili više ako je moguće, što je s vremenom postalo ustaljenom praksom u osmanističkim studijama. Naime, usporedbom više poreznih popisa može se dobiti kvalitetnija slika društveno-političkih i gospodarskih prilika u nekoj pokrajini. Zato je šteta da

autor nije koristio i drugi detaljni porezni popis za Pakrački sandžak za koji znamo, a to je onaj koji je sastavljen 1585. godine, jer bi se kontrastiranjem podataka iz ta dva popisa mnogo više saznalo o povijesti Pakračkog sandžaka u drugoj polovici 16. stoljeća.

Anđelko Vlašić

Darko VARGA: *Hrana, kuhinja i blagovanje u doba Zrinskih. Život na zrinskim dvorovima, utvrdama i vlastelinstvima u 16. i 17. stoljeću, s knjigama receptata* (Zagreb: Meridijani, 2016.). 495 str. ISBN 978-953-239-193-0.

U izdanju izdavačke kuće Meridijani objavljena je opsežna knjiga Darka Varge *Hrana, kuhinja i blagovanje u doba Zrinskih: Život na zrinskim dvorovima, utvrdama i vlastelinstvima u 16. i 17. stoljeću, s knjigama receptata*, izdana u povodu 450. godišnjice sigetske bitke i pogibije Nikole IV. Zrinskog. Po „Proslovu“ urednika, redaktora i lektora ovoga izdanja Dragutina Feletara, „O Zrinskima (nešto manje o Šubićima Bribirskim) na hrvatskom jeziku dosad je objavljena prava biblioteka knjiga, publikacija i radova“, te se o Zrinskima priključila i ova knjiga. Već i sam naslov ukazuje da se knjiga izdvaja iz do sada objavljenih radova koji su, po Feletaru, „izričito prožeti euforičnim gledanjem na povijesnu ulogu Zrinskih, gradeći povijesno i te kako potreban kult Zrinskih u razvoju hrvatske borbe za slobodu i nacionalnu opstojnost“.

Knjiga daje čitatelju poputninu da se suoči sa svakodnevicom toga dalekog nam razdoblja u prošlosti, u koju ga au-

tor uvodi. Susret s onodobnom svakodnevicom u ovoj knjizi zahtijeva kretanje koje nije jednostavno – moraju se proći mnoga skretanja, valja se kadikad vraćati prethodnim razdobljima, probijati se prema *skrivenom* u značenju, a sve to nije ni lako ni jednostavno. Naprotiv.

Autor Darko Varga predočava izobilja građe (brojni izvori, posebice mađarski) kojom se služio interese i postupke Zrinskih te njihovih prijatelja i protivnika oko prometa stoke, hrane uopće, tkanina i drugog te tako uvodi čitatelja gotovo u srž dnevnoga života u to vrijeme. Pri tome podsjeća da se to odvijalo na način koji je uvelike potonuo u zaborav potonjih generacija. Knjiga tako vodi u trgovinu koja se kreće preko granica protivničkih strana, pa na temelju sporazumijevanja kretanju roba nema zapreka ne samo na domaćoj/kršćanskoj strani i području, nego ni na protivničkoj (osmanskoj), i to sve dok traje poklapanje interesa objiju strana. A već bi samo to moglo potvrditi da se ova knjiga može smatrati dobrodošlim vodičem kroz svakodnevnicu u doba Zrinskih.

Razdoblje kroz koje teče *život na zrinskim dvorovima, utvrdama i vlastelinstvima*, što ga izlaže ova knjiga, zaista je predstavljanje obitelji Zrinski kroz više generacija, obiteljske i prijateljske veze s vlastelinstvima cijelog tadašnjeg ugarsko-hrvatskog te austrijskog, češkog i drugih područja, istaknute značajke imovine na dvorovima, napose veličinu, sastav i značenje biblioteke Zriniane, opremu domaćinstva, posebice u vezi s redovnim i svečanim blagovanjem, a govori dakako i o proizvodnji hrane, prometu pogotovo – od primorskih krajeva do međimurskih posjeda, pa i dalje – te o svemu što – srebrom, zlatom i drugim – utječe na rang među tadašnjim vlastelinskim dvorovima.

To je razdoblje i gladi, i smrtonosnih pošasti, i ratova – dapače, rata koji

je, kako je to u djelu *Feudalno društvo* ustvrdio Marc Bloch, „zapravo bio izrazito plemićka privredna djelatnost“. U ovoj pak knjizi o hrani, kuhinji i blagovanju u doba Zrinskih tema rata nije naznačena tako izravno ili kao primarna tema. A ipak – nizom podataka o tome kako održavati naoružane jedinice, posebice konjanike, kako se stvaraju ili trebaju stvarati zalihe hrane za rat, kako valja iskoristiti razmjenu zarobljenika za visoke otkupnine, kako u okršajima možda pribaviti među zarobljenicima osobe potrebne na svojim dvorovima, npr. turske glazbenike itd. – ratovanje je sadržano u mnogim podacima po načelu usporednih tokova života i djelovanja tadašnjih suvremenika.

Zato se i možebitno očekivanje čitatelja – da će u razmatranju svakodnevice na zrinskim dvorovima i s te strane doprijeti do toga kakav je to bio npr. sraz pod Sigetom i/ili zašto su Petar Zrinski i šurjak mu Fran Krsto Frankopan usmrćeni u Bečkom Novom Mjestu – neće ostvariti izravno. Ipak, s temom urote čitatelj će se u knjizi susresti, ali u dijelu u kojem se Varga bavi Zrinskima kao trgovcima stokom, djelatnošću povodom koje je i izravno navedeno: „Obitelj Zrinskih ne bi mogla biti tako utjecajna da nisu ostvarivali velike prihode od trgovine stokom (blagom). U 16., a dobrim dijelom i u 17. stoljeću, do novca se i nije moglo doći samo trgovinom stokom.“ (262. str.) U ondašnjoj svakodnevici bilo je zacijelo značajno ono što je ovaj kontinent činilo, po Blochu, „Europom mesoždera“. A u ovoj knjizi o svakodnevici u doba Zrinskih to se predstavlja temom o ulozi i djelovanju plemstva u trgovini stokom, izvozu i preprodaji stoke koji su tekli i sa posjeda i područja pod utjecajem Zrinskih, preko njihovih primorskih luka te Zadra prema Veneciji. No, u ostvarivanju te trgovine valjalo je goniti stoku (autor navodi i bavljenje „krijumčarenjem životinja“) ne samo po domaćem području,

nego i po području Osmanskoga Carstva (što je pretpostavljalo tadašnje „prekogranične dogovore na primjer venecijanskih vlasti i paše u Budimu“).

Ova knjiga usmjerava pozornost i na sukobe među vlastelom i sukob vlastelinstava Zrinskih i Frankopana ne samo s drugim plemićima, zainteresiranim za prihode od trgovine stokom, nego i sa samim bečkim dvorom oko monopola i prava u vezi s trgovinom stokom. Tekst u tom dijelu knjige vodi kroz stalne borbe komora (Dvorske i Ugarske), pritiske prema caru da se trgovina Zrinskih onemogućiti svim raspoloživim sredstvima, upornost Zrinskih da trgovinu vode kako je vode (iz toga im i pristize dio prihoda bez kojih ne bi mogli održavati oružane odrede potrebne u tom vremenu, kada je rat za svaku stranu već spomenuta *plemička privredna djelatnost*...). I tako, evo susreta autora Varge i teme o uroti zrinško-frankopanskoj. Ali kako? Evo: Pošto su sredinom 17. stoljeća Zrinski prodavali stoku ne samo u Veneciju nego i u Bolognu, Anconu, dakle i u druge talijanske gradove, car Leopold piše u patentu od 12. svibnja 1668. „da naoružane postrojbe prate kola natovarena robom kao i rogatu marvu u luku Zrinskog. Ovo je već, piše Leopold, otvorena urota. Zbog toga, osnažuje dosadašnje zabrane kretanja putovima koji vode u Bakar i Bakarac. Koga se nađe na putu, mora mu se roba zaplijeniti, a njega kao običnog razbojnika mora se kazniti. Nije prošlo puno vremena nakon izdavanja ovog patenta i Petra Zrinskog su bacili u tamnicu kao urotnika, a ubrzo nakon toga ga smaknuli.“ (280. str.) Dakako, nije time rečeno sve o toj uroti, koja se javlja u vrijeme sukoba oko učvršćivanja apsolutizma u dijelovima tadašnje Europe. Ali, osvjetljena je dionica te *urotničke teme* uvidom u spomenute bitke oko vladanja putovima, uvjetima i koristima od trgova-nja stokom.

I teme o odnosima vlastele i njihovih kmetova, odnosima oko urbari-

jalnih prava i obveza, o brizi ili nebrizi za taj kmetski puk (npr. u podacima o prosvjedu pred zagrebačkim kaptolom Franje Tahija, supruga Jelene Zrinske, ljeti 1572. protiv seljaka pobunjenika u Donjoj Stubici) nisu obrađene teme, ali nisu ni odsutne. Javljaju se uzgredice i onoliko koliko je autor zacijelo smatrao da to pogled u svakodnevicu života na dvorovima Zrinskih zahtijeva.

Zbog toga se, dakako i zbog cjeline teme, nameće pitanje – nisu li izbor građe (a očigledno je izvora mnogo), obrada (vrlo zahtjevna) i kompozicija sadržaja knjige mogli biti prikladniji s obzirom na zadatak koji je prihvaćen, tj. takvi da prolazak kroz djelo ne zahtijeva neizbježiva *skretanja, vraćanja, uspoređivanja*, više nego što bi knjiga ovakove namjene zahtijevala. No, možda je, unatoč tomu kako je tema obrađena, stanovit dobitak, jer ne dopušta da se čita kao već više-manje poznata tema (pa tko ne zna za Zrinske i Frankopane?!). Dapače, tako napisana, zahtijeva da se posegne za dodatnim objašnjenjima i podacima, a radova o Zrinskim je obilje (5. i 6. str.), kao i kapitalnih djela o srednjovjekovnom razdoblju i društvima u feudalno doba. No, to je već nešto što se ipak ne može očekivati od svakoga čitatelja ove knjige; od većine, naime.

Ali – pitanje o tome je li knjiga mogla biti prikladnije sročena i komponirana za većinu čitatelja (njima je, zacijelo, namijenjena) ne tiče se u ovakvom slučaju autora, koji nije ni literat ni povjesničar; on je nesumnjivo željan da s drugima podijeli ono što je saznao i što zna, pa nastoji da se prema gradi što ju je pribrao i prošao ponese korektno. A je li mogao i uspješnije, pitanje je koje zadiru u područje mogućnosti i dometa koji zavise i od doprinosa redakture teksta i recenzenata, koji u ovakvom poslu stižu ipak samo do granica koje se mogu dosegnuti; naravno, zbog mnogih praktičnih razloga.

Uz sve to, knjiga Darka Varge svakako zaslužuje pozornost već po tome što može potaknuti zanimanje za davnu svakodnevicu u kojoj se, eto, čitatelj susreće s nečim što je u korijenu samoga života. Uostalom, vrijednost doprinos razumijevanju svakodnevnog života uopće, a davnih razdoblja posebice, zavisi zaista od toga kako je autoru uspjelo taj davni život predočiti te od spremnosti i sposobnosti čitatelja da se *snađu* u tokovima života tog davnog razdoblja.

Zlata Živaković-Kerže

Ladislav DOBRICA i Ivana POSEDI (prir.): *Zapisnici sjednica Srijemske županije / Prothocolla congregati-onum comitatus Syrmien-sis*, knjiga II: 1760.-1766. (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru i Hrvatski državni arhiv, 2015.). 561 str. ISBN 978-953-7980092; 978-953-7659325.

Ladislav Dobrica i Ivana Posedi prepisali su i objavili u izdanju Državnog arhiva u Vukovaru i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, u biblioteci Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije, drugu knjigu *Zapisnika sjednica Srijemske županije*, 1760.-1766. U prepisivanju originalnog teksta zapisnika sudjelovao je i Stjepan Sršan, ali nije dočekaao njihovo objavljivanje. U ovoj knjizi obuhvaćeni su zapisnici sjednica županijske skupštine Srijemske županije iz prve (do 1764.) te dio zapisnika iz druge originalne knjige *Zapisnika* (od kraja 1764. do 1766.).

Ova druga knjiga *Zapisnika* sastoji se od uvodne riječi urednika i ravnatelja

Državnog arhiva u Vukovaru Stjepana Prutkija (XI), predgovora Ladislava Dobrice (XIII-XXII), transkripcije latinskog izvornika zapisnika Srijemske županije 1760.-1766. priređivačice Ivane Posedi (XXIII-XXV), prijepisa teksta zapisnika 53 male ili partikularne i velike ili glavne sjednice županijske skupštine Srijemske županije (1-493), popisa najobičnijih starih mjera sredinom 18. stoljeća (495-498), sažetka na hrvatskom jeziku (499-500) te sažetaka na njemačkom (501-503) i engleskom jeziku (505-507), kazala imena i mjesta (509-521) i kazala odabranih pojmova (523-561).

Stjepan Prutki obavještava čitatelje da je ova knjiga nastavak prve knjige *Zapisnika sjednica Srijemske županije*, od 1745. do 1759., objavljene 2014. godine. Također, ukazuje nam na vrijednost arhivskog gradiva objavljenog u ovoj knjizi te njezinu važnost za proučavanje društvene, kulturne, gospodarske, vjerske i demografske povijesti te povijesti svakodnevice i javnog života. Uz to nas upućuje u razdoblje koje pokrivaju zapisnici sjednica županijske skupštine. Na kraju nas obavještava da izdavači namjeravaju nastaviti s izdavanjem ovog važnog arhivskog gradiva.

Ladislav Dobrica je u predgovoru prikazao najvažnije povijesne događaje koji su obilježili vremensko razdoblje koje pokrivaju zapisnici sjednica Srijemske županije. Dva najvažnija događaja tijekom šestogodišnjeg razdoblja bili su Sedmogodišnji rat (1756.-1763.), koji je 1760. već trajao četiri godine, te obrana Srijemske županije od epidemije kuge od 1762. do 1765. godine. Osim spomenutih događaja, priređivač je izdvojio i smrt prvog upravitelja i velikog župana Srijemske županije Marka III. Aleksandra Pejačevića te probleme s njegovim bratićem Josipom II. Pejačevićem, koji je, kao pokojnikov opunomoćenik,

trebao ispuniti odredbe oporuke i novcima školske zaklade izgraditi školu u Rumi. Isto tako, prikazuje probleme s manjkom u županijskoj blagajni, nastale nesavjesnim djelovanjem županijskog blagajnika Martina Ebnera, te pokrivanje nastalog manjka.

Ivana Posedi prikazala je karakteristike latinskog jezika i originalnog teksta Zapisnika te probleme koje su priređivači morali rješavati prilikom prepisivanja teksta originalnog Zapisnika sjednica županijskih skupština Srijemske županije.

Tijekom šestogodišnjeg razdoblja koje je obuhvaćeno ovim *Zapisnicima* održane su 53 male i velike sjednice skupštine, od čega 25 velikih i 28 malih. Kao što je poznato, na malim županijskim skupštinama, koje su sačinjavali županijski službenici, prisjednici, predstavnici vlastelinstava i crkveni dužnosnici, raspravljalo se o hitnim predmetima te su se donosile odluke o raspravljenim predmetima, koje su potvrđivane na velikim županijskim skupštinama. Na velikim županijskim skupštinama, koje su sačinjavali predstavnici svećenstva, plemića, velikaša te slobodnih kraljevskih gradova, članovi skupštine upoznavali su se s odlukama, naredbama i dopisima kraljice Marije Terezije, hrvatskog bana Franje Nadasdyja i različitih civilnih i vojnih institucija (Ugarsko namjesničko vijeće, Dvorsko ratno vijeće te vojni zapovjednici u Slavonskoj vojnoj krajini), donosili odluke o provedbi naredaba i odluka kraljice i viših državnih organa, potvrđivali odluke male županijske skupštine te donosili odluke vezane uz unutrašnju problematiku Srijemske županije.

Djelovanje skupština Srijemske županije ovisilo je o društvenim, političkim i gospodarskim prilikama na području žu-

panije, Kraljevine Hrvatske i Slavonije te drugim dijelovima Habsburške Monarhije. S obzirom na to da je drugu polovinu šestog i prve godine sedmog desetljeća 18. stoljeća bio obilježio Sedmogodišnji rat s Kraljevinom Pruskom, skupština ove županije bila je od 1760. do 1763. usredotočena na rješavanje problema nastalih ratnim aktivnostima na srednjoeuropskom bojištu te njihovim posljedicama na lokalnom području. S obzirom na žestinu sukoba između Monarhije i Kraljevine Pruske, ne začuđuje značajan broj različitih akata (naloga, obavijesti, naredbi, dopisa i zahvala) vezanih za provedbu novačenja, prikupljanje novčanih sredstava potrebnih za financiranje rata, ukonačivanje vojnih jedinica, posljedice novačenja na svakodnevni život lokalnog stanovništva (izgred pri novačenju) te djelovanje upravnih organa Županije (neodazivanje Županije na zasjedanje Sabora zbog zauzetosti novačenjem), ali i posljedice vojnih aktivnosti na bojištu na vojnike unovačene na ovom području (vojni gubici i napuštanje vojnih jedinica). Na temelju podataka iz ovih zapisa moguće je analizirati provedbu novačenja vojnika na području Županije, utjecaj financiranja ratnih potreba na povećanje poreznog opterećenja stanovništva, kao i rata na svakodnevni život lokalnog stanovništva (troškovi i posljedice).

Drugi značajan događaj koji je obilježio djelovanje županijskih skupština bila je epidemija kuge koja je izbila na području Osmanskog Carstva. Stoga su kraljica Marija Terezija i tadašnji hrvatski ban te druge institucije upravne i vojne vlasti (Ugarsko namjesničko vijeće, Dvorsko ratno vijeće, Dvorska kancelarija, Vrhovno vojno zapovjedništvo i Zdravstveno povjerenstvo) poduzeli različite mjere za sprečavanje širenja epidemije na području Županije i Habsburške Monarhije. Za razliku od ratne problematike, koja je uglavnom raspravljana na velikim sjednicama žu-

panijskih skupština, ova je problematika većinom raspravljana na malim sjednicama. Ovi zapisi omogućavaju istraživačima utvrđivanje mjera te ustrojstva institucija određenih za sprečavanje širenja ove opake bolesti na području Srijemske županije, ali i posljedica ovih mjera na svakodnevni život stanovništva, zdravstvene, gospodarske, demografske i političke prilike u ovoj županiji, ali i u ostalim slavonskim županijama, te susjednim mađarskim županijama. Osim toga, stanovništvo je moralo sudjelovati u popravljaju vojnih tvrđava, ali i vojarani na području županije (vojarina u Irigu), u drugim dijelovima Slavonije (tvrđave u Brodu, Gradišci i Osijeku) te u Mađarskoj (Siget, Seged, Munkač i dr.).

Osim ljudskom, županijska skupština bavila se i stočnom kugom. Na temelju zapisa može se zaključiti da je tijekom šestogodišnjeg razdoblja ova bolest konstantno opterećivala lokalno stanovništvo. Zapisi također omogućavaju utvrđivanje mjera državnih upravnih institucija odgovornih za iskorjenjivanje ove opasne stočne bolesti. Isto je tako moguće analizirati posljedice ove stočne bolesti na opskrbljenost vojske goveđim mesom te svakodnevni život lokalnog stanovništva. Također je moguće proučavati utjecaj ove bolesti na gospodarske prilike te ustrojavanje buduće veterinarske službe na području Srijemske županije.

Početak 1762. preminuo je prvi upravitelj i veliki župan Srijemske županije barun Marko III. Aleksandar Pejačević. Premda se na prvi pogled ne bi moglo pretpostaviti, ovaj je događaj izazvao probleme kojima se uprava Županije bavila narednih desetak godina. Naime, pokojnik je oporukom odredio da njegovu oporuku provede njegov bratić Josip II. Pejačević. Marko III. Aleksandar Pejačević oporučno je osnovao školsku zakladu za izgradnju škole u Rumi te je obvezao Josipa II. Pejačevića da izgradi školsku

zgradu te osigura financiranje troškova njezinog djelovanja. Međutim, Josip II. Pejačević nije poštivao odredbe županove oporuke, pa nije želio predati novce zaklade zajedno s pripadajućim kamatama Srijemskoj županiji. Stoga se za ovaj problem zainteresirala i sama kraljica, koja je zatražila od Županije da je izvjesti o situaciji glede spomenute zaklade. Aktivnosti oko ispunjavanja odredbi županove oporuke, odnosno aktivnosti na izgradnji školske zgrade u Rumi, otegle su se na desetak godina nakon županove smrti.

Jedna od glavnih dužnosti županijskih službenika (blagajnik te plemićki suci) svake županije, pa tako i Srijemske županije, bilo je određivanje i prikupljanje državnih (kontribucija), županijskih te ostalih poreznih nameta. Državi je ta aktivnost bila naročito bitna tijekom rata Monarhije s Kraljevinom Pruskom jer je država imala konstantnih problema s nedostatkom financijskih sredstava u državnoj blagajni. Podaci u *Zapisniku* omogućit će istraživačima istraživanje sustava određivanja, prikupljanja i raspolaganja poreznim davanjima. S tim u vezi iskrsnuo je i problem duga u županijskoj blagajni te kraljevskoj riznici, koji je nastao zbog lošeg obavljanja blagajničke službe prvog županijskog blagajnika Martina Ebnera. Zapisi u ovoj knjizi pružaju istraživačima podatke za utvrđivanje načina nadzora obavljanja službe pojedinoga službenika, pa tako i županijskog blagajnika, procedure podmirivanja duga, odnosno štete nastale neodgovornim obavljanjem dužnosti pojedine županijske službe (u ovom slučaju blagajničke) te odnosa centralnih državnih institucija prema dugovima, odnosno šteti nastaloj pri nesavjesnom izvršavanju blagajničke dužnosti.

Za razliku od prve knjige *Zapisnika*, u kojoj se škole gotovo uopće ne spominju, u drugoj se knjizi škole i učitelji

puno češće spominju, iz čega proizlazi da tijekom sedmog desetljeća škole počinju dobivati na značaju. Doduše, većina spomena škole odnosi se na probleme ispunjavanja oporučne odredbe glede školske zaklade baruna Marka III. Aleksandra Pejačevića te izgradnje školske zgrade u Rumi, a tek manji broj na druge škole, odnosno županijske izvještaje kraljici o stanju trivijalnih škola na području ove županije. Podaci o školama i učiteljima omogućavaju utvrđivanje problema u organizaciji, djelovanju i uspostavljanju školskog sustava na području Srijemske županije tijekom prve polovine sedmog desetljeća 18. stoljeća, odnosno neposredno prije marijaterezijanskih školskih reformi.

Jedna od važnijih dužnosti županijskih službenika (plemički suci) bilo je održavanje cesta i mostova na području županije. Podaci iz *Zapisnika* omogućit će povjesničarima istraživanje stanja i izgrađenosti cestovne mreže tijekom sedmog desetljeća 18. stoljeća, utjecaja kvalitete cestovne mreže na jačanje gospodarske djelatnosti, načina održavanja, problema prilikom održavanja i organizacije održavanja cestovne mreže na području Županije.

Budući da je kraljica Marija Terezija nastojala, poslije bune u Slavoniji, urediti odnose između vlastelina i njihovih podanika, proglasila je 1756. novi urbar. Nakon toga je naredila uvođenje novoproglašenog urbara u cijeloj Slavoniji, pa i u Srijemskoj županiji, te razmjeravanje sesija na području svih slavonskih vlastelinstava. Budući da županijski službenici nisu uspjeli uvesti urbar u roku od godinu dana, kako je kraljica odredila svojim nalogom, nego se ta aktivnost oteglala kroz više godina, urbarijalna regulacija bili je više godina na dnevnom redu skupština ove županije. Na temelju podataka iz ovih *Zapisnika* povjesničari će moći istraživati

način uvođenja novoproglašenog urbara, primjenu te posljedice njegove primjene na društvene, gospodarske i demografske prilike u Srijemskoj županiji tijekom sedmog desetljeća 18. stoljeća. Također, ti će podaci omogućiti istraživanje odnosa između vlastelina i njihovih podanika na pojedinim vlastelinstvima u promatranom razdoblju.

Županijska skupština bavila se i različitim sudskim sporovima između pojedinih vlasnika vlastelinstava, vlasnika posjeda i njihovih podanika te vlasnika posjeda i crkvenih dostojanstvenika. Uglavnom su to bili granični sporovi između pojedinih vlasnika posjeda. Podaci iz ovih *Zapisnika* omogućit će istraživanje ustrojstva pravosuđa te upoznavanje s pravnom praksom u tadašnjem pravosudnom sustavu. Prema podacima iz ove knjige može se zaključiti da je Josip II. Pejačević bio glavni akter značajnog broja tih pravnih sporova na području županije. Naime, on je od 1760. do 1766. vodio više sporova sa svojim podacima, ali i s vlasnicima susjednih vlastelinstava oko međa. Osim toga, u ovoj knjizi zabilježeno je i nekoliko kraljičinih naredbi da županijski službenici poduzmu aktivnosti na hvatanju pojedinih bjegunaca, koji su se zatekli na teritoriju Srijemske županije. Naravno, članovi županijskih skupština primali su na znanje spomenute naredbe te naređivali županijskim službenicima da moraju provesti kraljičine naloge. Zapisi omogućavaju uvid u uspješnost županijskih službenika u hvatanju bjegunaca i različitih prijestupnika.

Na kraju priređivači donose sažetke na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku te kazala mjesta, imena i odabranih pojmova. Kazala omogućavaju istraživačima lakše korištenje ove knjige objavljenog arhivskog gradiva. Naročito to vrijedi za kazalo odabranih pojmova.

Druga knjiga *Zapisnika sjednica Srijemske županije* omogućit će povjesničarima istraživanje različitih segmenata društvene, demografske, gospodarske, kulturne, političke, vjerske i medicinske povijesti Srijemske županije tijekom sedmog desetljeća 18. stoljeća. Ova je knjiga bogati izvor podataka o različitim aktivnostima na području županije. Stoga se nadam da će priređivači (kolega Dobrica i kolegica Posedi), s obzirom na značenje ove edicije, nastaviti s aktivnostima na priređivanju treće knjige *Zapisnika*. Bit će to značajan doprinos napretku hrvatske historiografije, pa se nadam da će se što prije ostvariti.

Milan Vrbanus

Izet ŠABOTIĆ: *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)* (Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih uposlenika Tuzla, 2013). 283 str. ISBN 978-9958-794-11-7.

U predgovoru njemačkom prijevodu disertacije Elene Ceaușescu, supruge rumunjskog diktatora Nicolaea Ceaușescua, prof. dr. Lothar Kolditz, ugledni kemičar iz bivše DDR, napisao je o autorici između ostalog i sljedeće: "Članici Akademije, dr. ing. Eleni Ceaușescu, koja je autorica četiri monografije i više od stotinu znanstvenih radova, dodijeljeno je počasno članstvo u brojnim vijećima i počasni doktorati kao priznanje za njen znanstveni rad." Nije teško dokučiti kakva je nevolja natjerala Lothara Kolditza da napiše

ove riječi u predgovoru knjizi autorice za koju je sigurno znao da ne posjeduje nikakvo znanje iz kemije, a kamoli da može pisati znanstvene radove i monografije iz te oblasti. I ova recenzija bavi se fenomenom autora kome je politika, odnosno postkomunistička tranzicija, omogućila da se bavi osmanistikom, piše knjige iz oblasti osmanistike, čak da se pojavljuje i kao suizdavač osmanskih izvora, slično onako kako je i komunistički režim u Rumuniji omogućio Eleni Ceaușescu da se ostvari kao autorica iz oblasti kemije.

Reformski procesi u Osmanskom Carstvu uobičajeno se vežu za 19. stoljeće, ali treba kazati da su oni počeli mnogo ranije, još koncem 16. stoljeća. Jedan od najznačajnijih reformskih pravaca odnosio se na pitanje izmjene zakonskih propisa u oblasti zemljoradnje i zemljoposjedničkih odnosa. Upravo je agrarnu problematiku u Bosanskom ejaletu u 19., dakle reformskom, stoljeću uzeo za temu svoje monografije Izet Šabotić, doskorašnji direktor Arhiva Tuzlanskog kantona i vanredni profesor za užu znanstvenu oblast "Novi vijek" na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Knjiga ima 283 stranice i poslije uvoda (str. 1-21) sadrži pet poglavlja (Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu do početka XIX stoljeća, str. 21-58, Reforme u Bosanskom ejaletu do Tanzimata, str. 59-78, Agrarni odnosi u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata, str. 79-132, Agrarne prilike u Bosanskom vilajetu od 1861. do 1875. godine, str. 133-196, Prilike u Bosanskom vilajetu u vrijeme Istočne krize sa posebnim osvrtom na stanje u agraru (1875.-1878.), str. 197-238), nakon kojih slijede zaključna razmatranja na bosanskom (str. 239-248) i na engleskom jeziku (str. 249-258). Na kraju je dat popis izvora i literature (str. 259-272) i registar ličnih imena (str. 273-281) te izvodi iz recenzija (str. 282-283).

Na početku ovog prikaza treba odmah kazati da knjiga zapravo predstavlja

¹ Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu: Eine Biographie*, Berlin, 2000, 239.

jedan pregled vojno-političkih zbivanja oko Bosanskog ejaleta, odnosno vila-jeta, i njihova utjecaja na problematiku reformi zemljišno-vlasničkih odnosa. U metodološkom pogledu ona je neuspjela kompilacija svega onoga što je na bivšem jugoslavenskom prostoru o ovoj temi već napisano. Da bi se sve manjkavosti ove monografije, terminološki propusti etc. naveli, mogao bi se napisati jedan omanji rad, ali ja ću u ovom prikazu ukazati samo na dvije najvažnije.

Prvo, u kratkom tekstu naslovljenom "Umjesto predgovora" (str. 7-9) autor piše da se ovom "značajnom pitanju posvetilo nekoliko bosansko-hercegovačkih, ali i historičara iz susjedstva, među kojima su se posebno isticali: Vasilj Popović, Avdo Sućeska, Ahmed S. Aličić, Milorad Ekmečić, Galib Šljivo i dr. Svi oni su značajno doprinijeli rasvjetljavanju ovog važnog pitanja bosanskohercegovačke prošlosti. Osim toga, rezultati njihovih istraživanja ukazuju na različit pogled o nekim važnim pitanjima vezanim za agrarne prilike u vremenu osmanske uprave u Bosni i Hercegovini." Autor niti ovdje niti kasnije u knjizi ne pokušava izložiti vlastiti stav prema onome što je do sada napisano niti čitaocima obrazložiti kakav je doprinos navedenih autora u pogledu proučavanja ove tematike, a što je to što on u svojoj studiji nudi kao korak naprijed u odnosu na već postojeće spoznaje do kojih su došli navedeni historičari.

Drugo, autor monografije ne posjeduje nikakvo znanje osmansko-turskog jezika i paleografije i shodno tome nije bio sposoban koristiti osmanske arhivske izvore, a oni su za dobivanje novih rezultata u proučavanju ove tematike od presudne važnosti. Koliko su sposobnosti i vidici autora ograničeni, govori i činjenica da je koristio samo literaturu na južnoslavenskim jezicima i prijevode na te jezike. Tako se u popisu literature, osim jednog djela na ruskom jeziku, ne nalaze niti jedno drugo djelo ili rad pisani na nekom od zapadnih

ili suvremenom turskom jeziku, iako na njima postoji opsežna literatura o reformskim procesima u Osmanskom Carstvu. Interesantan je i izbor recenzenata za ovu monografiju. Prvi recenzent knjige, dr. Safet Bandžović, znanstveni suradnik na Institutu za historiju u Sarajevu, može se dovesti u vezu s osmanističkim istraživanjima (njegova uža specijalnost nije osmanistika, nego migracioni procesi s bivšeg jugoslavenskog prostora u Tursku nakon propasti Osmanskog Carstva). Što se tiče drugog recenzenta knjige (dr. Ivan Balta, profesor povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i gostujući predavač na Univerzitetu u Tuzli), piscu ove recenzije ostaje nedokučivo što je to što njega može kvalificirati kao stručnjaka kompetentnog da da validnu ocjenu jedne monografije iz oblasti osmanistike.

Zaključno se može kazati da je pojavljivanje Izeta Šabotića kao osmanističkog autora istovremeno i dokaz i posljedica negativnog razvoja u bosanskohercegovačkoj osmanistici poslije rata u Bosni i Hercegovini (1992-95). Glavni protagonist takvog trenda ipak nije Šabotić, nego Enes Pelidija, profesor na predmetima koji se bave periodom osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini i jugoistočnoj Europi na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Isto kao Izet Šabotić, ni Enes Pelidija ne posjeduje znanja neophodna za samostalno korištenje osmanskih izvora, nego je upućen na tuđe prijevode. Pa ipak, to mu nije bilo preprekom da uz političku podršku u vrtlogu poslijeratnog vremena i postkomunističke tranzicije osmanistiku u Bosni i Hercegovini skoro u potpunosti stavi pod svoju kontrolu i uspije se nametnuti kao profesor koji je niz godina istovremeno držao predavanja na univerzitetima u Sarajevu, Mostaru i Tuzli. Vrijeme će pokazati kakvu će razinu utjecaja na osmanistiku u Bosni i Hercegovini dosegnuti Izet Šabotić.

Nedim Zahirović

Mato BLAŽEVAC PAJKOV: *Neoplakani slavonski soldati (1914.-1918.)* (Donja Bebrina: Udruga povjesničara i baštinka zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema; Cerna: Proventus natura, 2016.). 346 str. ISBN 978-953-8021-01-5.

Knjiga Mate Blaževca Pajkova opisuje događaje vezane za Prvi svjetski rat, a podaci se odnose na sela Brodsko-posavske županije. Detaljnije su opisana sela istočnog dijela županije, dok je za sela zapadnog dijela koristio podatke s mrežne stranice *Osterreichische Nationalbibliothek, Historische Zeitungen und Zeitschriften*. Grad Slavonski Brod nije obuhvaćen u ovoj knjizi jer su podaci za grad veliki i, kako navodi autor, to zahtijeva zasebno istraživanje.

Na početku knjige nalazi se predgovor koji je sastavio Ilija Maoduš, predsjednik Udruge povjesničara i baštinka Slavonije, Baranje i Srijema (3-5). U njemu je opisan trud koji je autor uložio da bi prikupio podatke koji su prikazani u ovoj knjizi. Podatke za nju je prikupio iz arhiva župnih ureda te je koristio zapise učitelja i etnologa Luke Lukića i svjedočanstva samih mještana.

Nakon predgovora slijedi Riječ autora (7-8), gdje pojašnjava razlog pisanja ove knjige. Prvi razlog je obilježavanje stote obljetnice Prvog svjetskog rata koja je bila 2014., a drugi je taj što je u Hrvatskoj nedovoljno opisan ovaj rat i život malog čovjeka koji je bio zahvaćen vihorom rata. Ne govori o razlozima izbijanja rata, nego kroz arhivske dokumente, fotografije, novinske izvještaje, razglednice opisuje događaje vezane za period od 1914. do 1918. godine. Autor je o ovoj temi pisao u knjizi *Župa Klakar* (Slavon-

ski Brod, 2004.), 185-199. Slijede potom poglavlja u kojima se razrađuje glavna tema, Rat u pričama (19-27), prema usmenoj predaji mještana sela istočnog dijela Brodsko-posavske županije, gdje autor koristi podatke iz knjige Stjepana Perčevića „Sin ravnice“, Sl. Brod 2009., str. 31-33.

Poglavlje „Život obitelji mobiliziranih vojnika“ (29-31) obiluje zapisima koji se nalaze u ostavštini Luke Lukića: *Novosti iz sela i okolice*, Muzej Brodskog Posavlja. Također, poglavlje „Prvi svjetski rat u zapisima Luke Lukića“ (39-64) kronološkim redom svjedoči o događajima od 1914. do 1918. godine, koji su zapisani u dnevniku koji nosi isti naslov kao i poglavlje.

Poglavlje „Poginuli i nestali u Prvom svjetskom ratu iz naših krajeva“ (71-105) je evidencija, tj. popis nestalih i poginulih po župama, ukupno dvanaest (12) župa. Korišteni su podaci iz crkvenih matrica umrlih Katoličke crkve. Autor donosi sljedeće podatke: godinu rođenja, uzroke smrti, podatke o bolnici, datum pogibije, mjesto zarobljavanja, mjesto ranjavanja. Drugo poglavlje pod nazivom „Verlustliste“ (117-189) iznosi popis gubitaka koje je izdavala aktualna vlast po imenu i prezimenu. Popis se odnosio na ranjene, zarobljene i poginule. Autor daje podatke za šesnaest (16) župa.

U nastavku slijedi poglavlje „Rat u pjesmama“ (213-232), gdje autor objavljuje nekoliko pjesama Luke Lukića, *Pjesme iz vojničkog života II, 1909.-1952.*, HAZU NZ. Pjesme su pisali sami vojnici-seljaci koji opisuju bitke, veselje hrvatskih vojnika zbog pobjede nad neprijateljem, ranjavanja, boravak u bolnici, ljubavne pjesme. Kroz pjesme su opisani razni događaji i raspoloženja, tuga i veselje.

U poglavlju „Pisma“ (249-267) autor opisuje komunikaciju između vojnika i njegove obitelji i poteškoće koje

su nastajale pri transportu pisama. Autor je u ovom poglavlju kroz pisma zorno prikazao sudbine pojedinih vojnika, njihove osjećaje, strepnje. Na 260. stranici objavljena je pjesma Mande Živić pod nazivom „Pjesma u kapi ošla na ratište g. 1914. u jesen“ i odgovor s ratišta 1915. godine na 261. stranici. Ova pjesma daje uvid u svakidašnji život mještanke sela Sredanci na području Brodsko-posavske županije.

Na kraju knjige poglavlje naslovljeno „Uspomene Dragutina Tadijanovića na Prvi svjetski rat“ (282-285) obiluje zanimljivim podacima koji se mogu iščitati iz pjesama i obiteljskog pisma koje piše pjesnik, tada dječak od devet godina.

Poglavlje pod nazivom „Prvi svjetski rat u dokumentima“ bogato je arhivskim dokumentima koje je autor prikupio iz Arhiva župe Klakar, župe Garčin, župe Oprisavci. To su sljedeći dokumenti: popis udovica, briga za siročad koja su na bojištu izgubila oca iz 1914. godine, prikupljanje donjeg rublja za ranjenike s imenom darovatelja 1914. godine, prikupljanje cijevi orgulja za vojne potrebe 1917. godine itd.

U posljednjem poglavlju, naslovljenom „Novinski izvještaji iz I. svj. rata (prikupio Mato Dominiković iz Štitara)“ (319-337), nalaze se novinski isječci iz raznih novina (*Dom i Sviet, Jutarnji list, Ilustrovani list, Mali List*). Autor je novinske isječke poredao kronološki redom, a prikazana su bojišta na kojima je sudjelovala austro-ugarska vojska.

Svako poglavlje u knjizi završava velikim brojem fotografija i drugim ilustracijama. Ova je knjiga koncipirana tematskim i kronološkim redom, oblikovana je jednostavnim i lako čitljivim stilom. Tekst je popraćen bilješkama, uz navođenje korištenih izvora i literature. Knjiga svojim sadržajem može pomoći povjesničarima, politolozima, sociolo-

zima i ostalom čitateljstvu u daljnjem istraživanju ove problematike.

Na kraju knjige navedeni su izvori i literatura (338-339), Zahvala na pomoći i suradnji (340-341), Popis kazivača (342), Bilješka o piscu (343), Kazalo. Knjiga završava pjesmom „U spomen“ Mate-Zlatka Damjanovića, Strizivojna, 2015.

Ova knjiga obuhvatila je 1500 osoba s područja Brodsko-posavske županije za razdoblje koje je nedovoljno istraženo u povijesti. Knjiga je zbog tih podataka vrlo vrijedna i doprinosi popunjavanju praznina u dosadašnjoj historiografiji.

Gordana Slanček

Aleksandar HORVAT: *Baranja 1918-1922*. (Novi Sad: Prometej; Malo istorijsko društvo, 2013.). 304 str. (ćir.). ISBN 978-86-87513-23-5 (Malo istorijsko društvo); 978-86-515-0879-3 (Prometej).

Pred nama je prva knjiga u ediciji „Master“, u kojoj Malo istorijsko društvo - Novi Sad objavljuje magistarske radove, kako bi ohrabrilu one perspektivnije da ustraju na putu kojem pripisuju poštivanje davnog načela *Sine ira et studio*, kao i Rankeovu *Pokazati kako je to zapravo bilo* (čemu su odmah pridodali da ga je u „zalaganju za objektivnost u istoriopisanju“ pretekao Jovan Rajić). Navodim ove marginalije o izdavaču samo da priredim čitatelje iz Hrvatske na ono što slijedi i što će ionako prvo primijetiti, a što u velikoj mjeri obilježava ovu knjigu – raskorak između maksime *sine ira* i udovoljavanja dnevnoj politici. Ona

je zapravo čudna kombinacija pristojnog istraživanja i tužne politizacije, pa iako je uobičajeno prikaz započeti s pozitivnim, a onda dodati eventualnu kritiku, ova „vidljivost političkog“ nažalost sama nameće obrnut red. (Za sumnjičave: ne bismo ni objavili prikaz da ne držimo kako je knjiga ipak vrijedna pozornosti.)

Prvijenac je edicije magistarski rad Aleksandra Horvata, obranjen 2011. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu pod punim naslovom *Baranja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921.* i pred povjerenstvom u sastavu: Aleksadar Kasaš, Biljana Šimunović Bešlin, Slobodan Bjelica. Pretpostavljam da su oni zaslužni i za glavnu anomaliju u tekstu, a to je da se stanovništvo Baranje dosljedno dijeli na Srbe i „Šokce“ (i ostale, prvenstveno Mađare i Nijemce). Ovo nije mjesto za raspravu o političkom prešućivanju hrvatske nacije – pa i neću o tome – ali mora se spomenuti nezavidan položaj mladog povjesničara, koji u izvorima čita „Hrvati“ (jer ih je Kraljevina, kakva god da je bila, priznavala), čak to pošteno navodi kada citira izvore, a onda ih u interpretativnom djelu iste rečenice pretvara u „Šokce“. Doduše, to zna biti konfuzno, jer je „Šokac“ uglavnom istoznačnica i zamjena za „Hrvat“, ali ponekad je usporedni identitet. Tako su, primjerice, kod navođenja etničkog/nacionalnog stanovništva Baranje za 1839. Hrvati navedeni kao „Šokci (Hrvati)“, u popisima 1900. i 1910. kao „Šokci i Hrvati“, a 1921. izvor je pročitao kao „Srbo-Hrvati“, koje prema vjerskom opredjeljenju autor raščlanjuje na Srbe i „Šokce“ (str. 18-19). Slično brkanje pojmova nalazimo i kod opisa presudnih događanja u Vojvodini u listopadu 1918., pri čemu se za sudionike sastanka na kojem je donesena poznata Rezolucija (prvo javno izjašnjavanje za odvajanje od Ugarske) navodi „Srbi i Hrvati (Bunjevci i Šokci)“, potom da u Narodno vijeće ulaze „Srbi i Hrvati“, a dvije

rečenice dalje spominje se malobrojnost „Srba, Bunjevaca, Šokaca i Hrvata“ u Južnoj Ugarskoj (str. 46). No, u većini slučajeva radi se ipak o jednostavnoj zamjeni „Hrvati“ u „Šokci“, a ona je provedena potpuno dosljedno, pa nema smisla dužiti i navoditi desetke primjera. Mogu se samo nadati da će mlađe generacije novosadskih povjesničara početi živjeti u stvarnosti i uvažavati pravila struke, a da s hrvatske strane nikome neće pasti na pamet dijeliti vojvođansko stanovništvo na Hrvate, „Šumadince“, „Kordunaše“, Mađare i ostale.

Još jedna primjedba. Iako bismo iz naslova podrazumijevali da se obrađuju problemi cijele Baranje, to vrijedi samo djelomično. Ona je shvaćena kao cjelina samo u zemljopisnom smislu, kao pokrajina oko koje se vodio diplomatski „rat“ u Parizu, no kada su analizirane unutarnja politika ili prilike, težište je na srpskom stanovništvu (tada 12-13 % od ukupnog stanovništva). To je, barem djelomično, uvjetovano dostupnošću izvora. Pozitivno je što je ovog ograničenja svjestan i sam autor (str. 8). No drugo ograničenje, ono svjesne selekcije izvora, ipak ostaje kao metodološki problem. Tako su, primjerice, izvori „hrvatske“ provenijencije zapravo novine koje su u Osijeku izdavali prorežimski krugovi, bilo demokrati (*Jug, Zora*) ili radikali (*Straža*), pa je i slika koju oni daju nužno jednostrana i subjektivna. Osim toga, vjerojatno je jezična barijera kriva što – za razliku od hrvatske – uopće nije korištena njemačka i mađarska literatura, koje o Baranji ipak ima dosta.

No, okrenimo se radije onome zbog čega knjigu ipak valja čitati. Podijeljena je u četiri dijela, od kojih nam prvi daje pregled politike Kraljevine Srbije prema Baranji u vrijeme Prvog svjetskog rata (str. 23-62) i u kojem autor analizira kako je ona „uvrštena u srpski teritorijalni program“. Zaključuje kako su tvorci programa, srpski intelektualci (S. Stanojević, J.

Cvijić i dr.), Baranju vidjeli u zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca (ako do nje ne dođe, onda u Velikoj Srbiji), isključivo na temelju ideoloških razloga, tj. „srpske doktrine“, bez obzira na etničku strukturu njezina stanovništva. Zanimljiv je i prikaz razmjerne političke pasivnosti Baranje u vrijeme pred raspad Austro-Ugarske Monarhije. Ona kasni sa stvaranjem narodnih odbora, što autor objašnjava malim udjelom slavenskog stanovništva, ali i njihovom društvenom strukturom (pretežno seljaci, bez političke elite koja bi organizirala tako zamašnu akciju na nacionalnoj razini). Pravo kretanje započelo je tek nakon što je srpska vojska okupirala (cijelu) Baranju, nakon čega je politizacija stanovništva učinila svoje, pa ono (čak i dio Mađara i Nijemaca pod utjecajem komunističkih i socijalističkih ideja) počinje podržavati priključenje Kraljevini SHS.

U drugom dijelu autor prati, uglavnom na temelju ranijih historiografskih radova, neugodne pregovore oko granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919.-20. te zaključuje kako su „nesumnjivo imperijalističke pretenzije“ Kraljevine SHS za rudnicima ugljena kod Pečuha bile i glavna prepreka sporazumu (str. 63-122).

Treći i najopsežniji dio daje pregled političkih prilika u Baranji (str. 123-214). Počinje opisom problema pri ustrojavanju „narodne uprave“ u Baranji (smjenjivanjem mađarskog činovništva) i političke agitacije (posebno među Hrvatima i Nijemcima) te ukazuje na mačehinski odnos režima prema Baranji. Ona jedina nije imala predstavnike u Privremenom narodnom predstavništvu (preteći Ustavotvorne skupštine), a s druge je strane bila podvrgnuta jakoj političkoj agitaciji. Posebno je zanimljiv dio koji analizira – kako autor s pravom ocjenjuje – „neodgovornu politiku“ vlade Kraljevine SHS („Pitanje evakuacije i ‘Baranjska republika’“, str. 186-213). Opisuje

otpor Kraljevine da sjevernu Baranju prepusti Mađarskoj, iako je od početka 1920. bilo izvjesno da će taj dio ostati matičnoj zemlji. Odbijanje se otegnulo neočekivano dugo, više od godinu dana od potpisivanja Trianonskog mira, jer se u rudnicima kraj Pečuha dnevno iskapalo 1500 t ugljena, od čega se 1300 t slalo „na jug“, tako da je svaki dan nosio pravo malo bogatstvo (str. 187). Kao izgovor za otezanje poslužila je poznata teza o ugroženosti slavenskog stanovništva u slučaju povlačenja okupacijske vojske Kraljevine. Analizirajući dnevne novine, autor je dobro prikazao atmosferu straha i neizvjesnosti, te politiku vlade koja manipulira Hrvatima i Srbima (pitanje preseljenja) ili lokalnim mađarskim socijal-demokratima. Svojih se mađarskih i njemačkih pristaša odrekla samo četiri dana nakon proglašenja „Baranjske republike“ (koja se u kolovozu 1921. stavila pod protektorat Kraljevine SHS) i pod pritiskom engleske i francuske diplomacije konačno naredila evakuaciju vojske i administracije. Za njima se u panici i neredu povukao i dio civila (oko 1000 Mađara koji su sudjelovali u „Baranjskoj republici“, uz 1500-2000 Srba i Hrvata). Pitanje preseljenja autor ocjenjuje kao „vrhunac zanemarivanja i neodgovorne politike Kraljevine SHS prema Baranji i baranjskom jugoslovenskom stanovništvu“, jer se nije ništa organiziralo u godinu i pol okupacije, pa je na kraju evakuacija pretvorena u mučno „bežanje i kaos“. Jednako je kritičan i prema odnosu vlade Kraljevine SHS prema pečujskim socijalistima i radništvu, koje je prvo podržala, a onda napustila, ne birajući sredstva kako bi produžila eksploataciju rudnika ugljena (str. 212-213).

Posljednji, četvrti dio bavi se privredom, kulturom, prosvjetom i upravom (str. 215-276). Ovdje su ukratko, na temelju postojeće literature, prikazani uloga „Belja“, a u potpoglavlju o kulturi, prosvjeti i sportu i rad nekih srpskih

udruga te problem unifikacije školstva na temelju predratnih srbijanskih zakona. U posljednjem potpoglavlju govori se o upravnom statusu Baranje, koji autor prati do pripojenja Baranjske županije (tj. njezinog dijela koji je pripao Kraljevini) Bačko-baranjskoj županiji (1. rujna 1923.). Ovdje se nešto opširnije osvrnuo na politički aspekt upravne podjele, tj. na pitanje kome treba pripasti Baranja. Zaključuje kako u tom ranom razdoblju s hrvatske strane – koja se zalagala za federalizam – još nije bilo jasnih zahtjeva za pripajanjem hrvatskoj upravnoj jedinici. Najdalje dokle su išli zahtjevi hrvatske političke elite bila je federalna Vojvodina (tj. Banat, Bačka i Baranja), a samo je S. Radić držao da se stanovnici Baranje trebaju sami izjasniti kojoj županiji žele pripadati. No, prema autoru, sukob s centralističkim koncepcijama režima u Beogradu (tada su ga zagovarale i Radikalna i Demokratska stranka) još nije imao znatnijeg odraza na području Baranje, na koje će se proširiti tek nakon 1926., kada je ovdje ojačao utjecaj HSS-a. Stoga je u ovom ranom razdoblju bila važnija jasna koncepcija srpske političke elite, ali i prisutnost centralističkih stranaka u Baranji, zbog čega je Baranja priključena Bačkoj županiji (kasnije Bačka oblast, pa Dunavska banovina), unatoč prirodnoj gospodarsko-prometnoj gravitaciji Osijeku. U ovom se dijelu spominje i smjena mađarskih činovnika i njihova zamjena Srbima i „Slavenima“, faktično dokidanje lokalne samouprave, a zanimljiv je i nešto opsežniji dio o promjenama starih mađarskih imena naselja u „nacionalna“ („srpska“, kako navodi autor).

Zaključno se može reći da je *Baranja 1918-1922*. Aleksandra Horvata i nama zanimljiva knjiga, jer sažima događanja u prijelomnom razdoblju, koje je za Baranju bilo dramatičnije nego za druge dijelove Hrvatske. Iako je dobar dio toga poznat, ipak hrvatski čitatelj može

dopuniti svoje znanje građom iz srpskih arhiva, novina ili memoara. Osim toga, autor se trudi uspostaviti kritički odmak prema događanjima, pa je knjiga čitljiva, ako možete ostaviti po strani nesretne „Šokce“.

Suzana Leček

Mile BOBAN (prir.): *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića 1952.-1969.* (Zagreb: Despot infinitus, 2014.). 1050 str. ISBN 978-953-7892-24-1.

Hrvatski narod jedan je od nekolicine europskih naroda koji ima podjednak broj pripadnika u matičnoj nacionalnoj državi i izvan nje, a potonje bi podrazumijevalo Hrvate kao konstitutivni narod u Bosni i Hercegovini, autohtone hrvatske nacionalne manjine u okolnim europskim državama te novije iseljeničke skupine, uglavnom ekonomski ili politički motivirane. Iz toga proizlazi potreba sustavne znanstvene, pa tako i historiografske, obrade iseljeničkih tema, koje su godinama bile zanemarivane ili anatemizirane, u skladu sa specifičnim povijesno-političkim okolnostima između 1945. i 1990., dok im se tih godina tek u rijetkim slučajevima moglo pristupiti, i to najčešće uz ideološki konstruirane premise te neznanstvene i pojednostavljene politikantske kvalifikacije velikog dijela iseljeničstva kao „neprijateljske emigracije“.

Prostor za neopterećen znanstveni pristup tim temama počeo se otvarati tek 90-ih godina 20. st., no nedostatak financijskih sredstava, ali i organizacijskih sposobnosti zainteresiranih čimbenika te jednim dijelom i političke volje, poseb-

no nakon 2000., rezultirao je izostankom nastajanja specijaliziranih znanstvenih, arhivskih i muzejskih institucija koje bi se pozabavile prikupljanjem i publiciranjem građe te znanstvenih studija o hrvatskom iseljeništvu, što bitno otežava istraživanja. Određenim iznimkama u tom smislu mogu se označiti inicijative koje zadnjih godina poduzimaju manje neformalne skupine ili pojedinci unutar Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatskog instituta za povijest, Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Matice hrvatske, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i Katoličke crkve, uz Hrvatsku maticu iseljenika, kao krovnu instituciju koja se hrvatskim iseljentištvom bavi u najširem smislu. Te su činjenice poprilično porazne za hrvatsku znanstvenu i akademsku javnost.

Ograničena dostupnost i lokacijska raspršenost izvora za proučavanje hrvatskog iseljentištva, koji se često nalaze u privatnim arhivima diljem svijeta, a neki od njih vjerojatno i propadaju u neodgovarajućim uvjetima, predstavljaju veliku zapreku te stvaraju određen vakuum za mogućnost realizacije istraživačkog erosa prema iseljentištvu, koji se javlja kod mlađe generacije istraživača. Stoga su pojedinačni pothvati objavljivanja izvora koji mogu poslužiti za obradu iseljentičkih tema dobrodošle i hvalevrijedne inicijative koje valja pozdraviti i poduprijeti. Međutim, tomu bi trebalo ozbiljno pristupati, odnosno priređivati kritička izdanja povijesnih izvora, što bi stvorilo preduvjete za primjenu suvremenijih metodoloških modela njihove interpretativne analize, u skladu s istraživačkim dosezima u povijesnoj znanosti.

Nažalost, takvim se doprinosom teško može nazvati knjiga *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića 1952.-1969.*, objavljena 2014. u izdanju Despot infinitusa. Sama po sebi, korespondencija Vjekoslava Luburića iz toga razdoblja predstavlja zanimljiv i koristan izvor, bez

obzira na povijesnu ulogu i konsenzualno negativnu ocjenu djelovanja stvaraatelja arhivskog gradiva u ovom slučaju, posebice s obzirom na njegov raniji angažman i djelovanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), što uključuje obavljanje visokih vojnih dužnosti, pa tako i one voditelja III. ureda Ustaške nadzorne službe, koji se bavio upravom i nadzorom nad logorskim sustavom NDH. Luburić se kasnije prometnuo u aktivnoga i istaknutoga političkog emigranta te osnivača Hrvatskoga narodnog otpora (kasnije: Hrvatskoga narodnog otpora – HNO), koji je vodio sve do svoje smrti (1955. – 1969.), prethodno se razišavši te učinivši politički odmak od Ante Pavelića i njegova Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta (HOP-a). U istom je razdoblju u Španjolskoj vodio i izdavačku kuću Drina Press, koja je služila kao nakladnik izdanja HNO-a, poput službenoga glasila *Obrana* i mjesečnika *Drina*, ali i nekih drugih publikacija, čime si je osiguravao određen ugled i mogućnost utjecaja na oblikovanje iseljentičke zbilje u referentnom razdoblju. Tako se HNO snagom pozicionirao na mjesto jedne od važnijih političkih organizacija u hrvatskom iseljentištvu, iza Hrvatske seljačke stranke, HOP-a i Hrvatskoga narodnog odbora, a negdje uz Hrvatsko revolucionarno bratstvo, Hrvatsku republikansku stranku i neke druge organizacije.

Prema riječima priređivača izdanja Mile Bobana *Otporaša*, Luburić je u tom razdoblju ostvarivao kontakte s nizom utjecajnih političkih, kulturnih i crkvenih djelatnika, među kojima su nabrojani Mirko Meheš, Srećko Rover, Vilim Cecelja, Enver Mehmedagić i drugi, no Boban ne posjeduje pisma razmijenjena s navedenim korespondentima. Prema tome, kod objavljene građe dominira korespondencija s članovima i simpatizerima HNO-a, koju je priređivač pribavio osobnim kontaktima s Karlom Soptom i

Miljenkom Dabom Peranićem, povjerljivim Luburićevim suradnicima.

Već iz samoga *impressuma* knjige vidljivo je da joj nedostaju stručne recenzije, no ključnim metodološkim nedostatkom u izdanju Luburićeve korespondencije može se označiti izostanak stručnoga pristupa u obradi izvorne građe, iz čega proizlaze svi ostali propusti. Naime, pisma nisu transkribirana, a sva su objavljena u faksimilnom izdanju, čime se korisnicima nameće nepraktična potreba iščitavanja rukopisa, osim u onim slučajevima gdje je riječ o strojopisu. Nepostojanje uobičajene popratne opreme u vidu numeracije pisama te pravoga imenskog i/ili mjesnog kazala na kraju knjige dodatno otežava služenje izvorom i zasigurno je najveći propust ovoga obimnog izdanja. „Kazalo imena“ koje se nalazi na kraju knjige zapravo je leksikon nekih važnijih korespondenata i imena koja se u pismima spominju, s njihovim osnovnim biografskim crticama i opaskama priređivača, a bez ikakve informacije o stranicama na kojima se ta imena spominju. Iako su pisma poredana kronološki, izostala je njihova temeljnija tematska razvrstanost prema različitim korespondentima, što bi također ubrzalo i olakšalo korištenje gradiva. Budući da ne posjeduje stručnu akademsku razinu obrazovanja, prireditelj i uvodničar publikacije očekivano se pokazao historiografski nedoraslim, a s obzirom na to da se radi o političkom istomišljeniku i suputniku Luburića kao stvaratelja arhivskog gradiva, izdavač je svakako i to trebao imati na umu, jer od takvoga je subjekta teško očekivati elementarnu nepristranost već i u selekciji gradiva, a kamoli njegovoj interpretaciji i kontekstualizaciji ili pak vrednovanju stvaratelja građe. Ipak, postoji mogućnost da je Boban kao imatelj i privilegirani korisnik arhivskog gradiva ograničio pristup korištenim izvorima te njihovu objavu izdavaču uvjetovao potpunom auto-

mijom u selekciji gradiva i ekskluzivnim osobnim priređivačkim doprinosom.

Sve u svemu, radi se o diletantski i traljavo pripremljenom izdanju, koje je uz nešto više truda moglo postati znatno funkcionalnijim i upotrebljivijim izvorom za neka buduća istraživanja. Ovakvo, riječ je o plodu amaterskog, pseudohistoriografskog pristupa objavljivanju izvora, vjerojatno potaknutoga konzumerističkim konceptom instant-izdavaštva. Međutim, i u takvom obliku izdavačima slične građe može poslužiti – kao negativan primjer za buduće slične projekte, kojima bi trebalo pristupiti metodološki zrelije i ozbiljnije, uzimajući u obzir osnovne postulate historiografskog zanata u domeni objavljivanja izvora.

Domagoj Tomas

Tomislav VUKOVIĆ: *Kako je nastao mit (o 20.101 ubijenom djetetu u jasenovačkome logoru)* (Zagreb: Glas Koncila, 2016.). 160 str. ISBN 978-953-241-492-9.

Početkom ove godine u izdanju *Glasa Koncila* izašla je knjiga uglednoga njegovog novinara i publicista Tomislava Vukovića pod gore navedenim naslovom. Stoji jedna nepobitna činjenica: u vrijeme polustoljetne komunističke diktature o logoru u Jasenovcu pisalo se i pričalo i sa znanstvenim pretenzijama, i u publicistici, i u svim vrstama medija, novinama i na TV-u, toliko da se te bibliografske jedince sigurno mogu brojati u stotinama tisuća. Krajnji rezultat je bio ono što je objavljeno u *Enciklopediji Jugoslavije* 1960. da „broj jasenovačkih žrtava premašuje 700 000“. To je bila sa-

krosanktna brojka koja se smjela samo povećavati, a nikako umanjivati. U istih tih pola stoljeća komunističke diktature nije se smjelo ni govoriti ni pisati o Bleiburgu i žrtvama „križnog puta“. Ova brojka od „700 000“ postala je dogma, mit, koji su Komunistička partija i SUBNOR branili čitavim represivnim aparatom. Kao što je rečeno, brojka se smjela samo povećavati, pa je dostizala nevjerojatnih milijun i milijun i pol uglavnom srpskih žrtava u Jasenovcu. Čak i uz takav odnos prema jasenovačkim žrtvama i samom logoru Jasenovac, u srpskim znanstvenim i vjerskim i neznanstvenim jugoslavenskim komunističkim krugovima u Hrvatskoj, tvrdilo se i još se i danas tvrdi da su se u komunističkoj Jugoslaviji prešućivale srpske žrtve u Jasenovcu. Tu činjenicu moramo znati da bismo mogli razumjeti knjigu koju prikazujemo.

Autor u prvom poglavlju pod naslovom „Manipulacije s brojem žrtava“ predstavlja načine kako se manipuliralo brojem žrtava u Jasenovcu. Ponajprije svraća pozornost na činjenicu da je već 1964. strukturama komunističke vlasti bio poznat rezultat popisa Komisije za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća (SIV) SFR Jugoslavije. Taj popis izradio je Savezni zavod za statistiku. Prema popisu te Komisije, ukupne žrtve u cijeloj Jugoslaviji iznosile su 597 323 žrtve. To je bilo za preko milijun žrtava manje od istaknute brojke (1 706 000) na temelju koje je komunistička Jugoslavija tražila reparacije od Njemačke, i za više od 100 000 manje od dogme jasenovačke brojke. Naravno, ta spoznaja najbrižnije je čuvana, ali ne samo zbog reparacija, nego i zbog političkih snaga koje ni danas ne žele čuti i tražiti istinu o jasenovačkim žrtvama, da bi se hrvatski narod mogao proglašavati genocidnim i spriječiti mu pravo na vlastitu državu. Iako je tajna strogo čuvana, ipak su podatci doprli u javnost. Na njima je Tuđman, a

prije njega Bruno Bušić, gradio svoj izračun jasenovačkih žrtava. Prvi je završio u zatvoru, a drugi je morao emigrirati, da bi potom bio ubijen. I zbog svojih istraživanja o jasenovačkim žrtvama. Tijekom pola stoljeća komunističke vlasti u Hrvatskoj se zatvaralo i uništavalo egzistencije zbog tobožnje laži o deseterostruko manjim žrtvama u Jasenovcu (primjer *Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture* i dr. Ive Jelića).

Jedan primjerak toga popisa Komisije za popis žrtava rata SIV-a iz 1964. netko je uspio ukrasti beogradskom Muzeju žrtava genocida i dostaviti Bošnjačkom institutu u Zürichu i objaviti ga 1998. Knjiga je objavljena pod naslovom *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, priredio Meho Visočak i Bejdo Sobica, Bošnjački institut, Zürich-Sarajevo 1998. Time je otkrivena desetljetna zločinačka igra komunističkih vlasti i barem još jedne ustanove: beogradskog „Muzeja žrtava genocida“. Komunističke vlasti znale su za taj popis, ali su ga zatajile, a hrvatskom narodu nametana je stigma genocidnog naroda. Muzej žrtava genocida u Beogradu s dr. Milanom Bulajićem na čelu prešutio je posjedovanje toga popisa. Danas se ta ustanova ničim ne suprotstavlja starom komunističkom mitu o milijunskim srpskim žrtvama u Jasenovcu.

Na temelju popisa iz 1964. priredili su Jelka Smreka i Đorđe Mihovilović, kustosi Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac, *Poimenični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac 1941-1945*. Knjigu je objavila Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac 2007. Zanimljivo da je takav, prvi koliko-toliko konkretan popis, izašao gotovo 40 godina nakon osnivanja Spomen-područja Jasenovac. Taj „Poimenični popis“ donosi 72 193 žrtve zaključno s 31. kolovoza 2007. Priređivači u tom smislu zaslužuju priznanje za uloženi trud, ali na žalost upali su u zamke novih prisilnih

istina. Tomislav Vuković to argumentirano razotkriva. Ponajprije se to odnosi na izvore koje su koristili, čija metodologija očito nadmašuje njihove snage. Priređivači su istaknuli sljedeće: „Iz dosad najobimnijeg popisa žrtava Drugog svjetskog rata na području bivše Jugoslavije, Poimeničnog popisa žrtava Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji (597 323 žrtve), koji je (...) 1964. sačinio Savezni zavod za statistiku SFRJ, izdvojili smo imena svih osoba kojima su kao mjesto stradanja navedeni logori i stratišta iz sustava KCL Jasenovac.“ (prema Vuković, *Kako je nastao mit*, str. 20.). No, uz to navode kao izvor i spomenutu knjigu Bošnjačkog instituta, kao i knjigu Nihad Halilbegovića *Bošnjaci u jasenovačkom logoru*, stvarajući dojam da se radi o tri izvora, a zapravo se radi o jednom, temeljnom, tj. popisu iz 1964. Ovaj, pak, izvor rađen je na temelju popisa „Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača“ iz 1946. Taj, pak, popis krajnje je podložan provjeravanju, jer je bio podložan politikantskim ciljevima, a ne traženju istine. Vuković se tu poziva na prvi autoritet u hrvatskoj historiografiji o tom problemu, dr. Martinu Grahek-Ravančić, koja kaže da su u radu te Komisije „neki dokumenti probirani i izbacivani, a razlozi zbog kojih je to činjeno, iako mogu biti različiti, svi se mogu svesti pod jedan nazivnik – nepodobnost za novu jugoslavensku vlast“ (str. 27). Autor zatim navodi do kojeg se apsurdna išlo u radu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Tu se zapravo broj žrtava u pojedinim mjestima otprilike određivao. Vrijedi ovo opširnije citirati da se vidi „metodologija“ tih komisija: „Na savjetovanju predsjednika komisija 9. siječnja 1950. predstavnici su oblasti ovako planirali / prognozirali žrtve na svojim područjima: Karlovac i Zagreb po 100 000, Osijek 30 000, Bjelovar i Split po 25 000 te Grad Zagreb 10 000, dok se Rijeka suzdržala od plana/prognoze. Na-

žalost, deset mjeseci kasnije, točnije 10. listopada 1950., Franica Padovan, tehnička tajnica komisije, izvijestila je kako je zadani cilj neostvariv: ‘Broj žrtava još... se svodi na 150 000, a ne nikako na više, i cifru od 300 000 koju smo predvidjeli nikako ne možemo ostvariti.’ (str. 32.)

Ako su mitovi o Jasenovcu stvarani do osnivanja samostalne Hrvatske, po mišljenju autora ovih redaka s ciljem da se onemoguću stvaranje ove države, onda pod svaku cijenu treba izbjeći stvaranje novih mitova sada kad je stvorena ta država. Vuković je sasvim u pravu kad traži da se odgovori na pitanje kako to da je na „Poimeničnom popisu“ od kolovoza do kraja 1941. ubijeno u Jasenovcu 10 700 ljudi, a prema izjavama preživjelih u tom razdoblju je u Jasenovcu bilo 1000 do 1300 logoraša (str. 35-36.).

Drugo poglavlje nosi naslov „Kako je moguće falsificirati popise žrtava i njihov broj višestruko umnožiti“. Autor ističe da je prema popisu iz 1964. u svim logorima u Jugoslaviji stradala 89 851 žrtva, a u samom Jasenovcu 59 188 ljudi. Prema popisu na mrežnoj stranici Javne ustanove u trenutku kad je nastajala ova knjiga bilo je upisano 83 145 žrtava. Autor upozorava na opasnost „zadanog broja“, koji, po njegovom mišljenju, diktira Slavko Goldstein. „Na temelju više izvora došli smo do podatka da je u Jasenovcu nastradalo između 80 i 100 tisuća ljudi.“ Autor se s pravom pita: „Koji su to izvori?“ (str. 41). Da je ta opasnost od „zadanog broja“ opravdana, pokazuje i izjava kustosa Muzeja Đorđa Mihovilovića: „Poimenični popis ubijenih u logoru smrti Jasenovcu kreće se prema pretpostavljenoj granici od 100 tisuća žrtava.“ (str. 41.). Autor nadalje donosi brojke žrtava koje se mogu naći po raznim enciklopedijama (500 000, 600 000; ne donosi broj u *Enciklopediji Jugoslavije* iz 1960. u kojoj stoji preko 700 000), pa onda Memorandum SANU u kojem je brojka „dosegnula više od milijun ubijenih Srba samo

u Jasenovcu“, onda i neke pojedinačne izračune (1 110 929 Radomira Bulatovića) (str. 51.). Ova megalomanija pogibeljomanije (izraz je Kočovićev) opasna je kao i svaka laž, pa autor upozorava na propust Javne ustanove Spomen područja Jasenovac. Od 2007. kad je „Poimenični popis“ objavljen, do svibnja 2014., kad je autor pisao prilog, uvršteno je novih 11 291 žrtva. „Nažalost, hrvatska (znanstvena) javnost do danas nema nikakva uvida u povijesna vrela i kriterije po kojima je od objave ‘Poimeničnog popisa’ 2007. do svibnja 2014. uvršteno novih 11 291 žrtva. Bilo bi normalno da je JUSP Jasenovac krajem svake godine tiskao podatke o novopronađenim žrtvama, po uzoru na poimenični popis, sa svim relevantnim podacima za svaku osobu.“ (str. 47).

Gotovo s nevjerojatnim graniči činjenica koju iznosi autor da je na poimeničnom internetskom popisu oko 14 000 „kloniranih“ osoba. To znači da se jedna osoba na popisu pojavljuje dva, tri, četiri, sedam, deset, dvadeset, pa i dvadeset pet puta (str. 55-63). Na taj problem ukazuje i „Dodatak“ dr. Stjepana Razuma (str. 113-138). Budući da se radi o vrlo osjetljivom problemu, svakako treba ponuditi ozbiljnije odgovore od onoga koji je dao g. Zdenko Corić, odgovorna osoba za kreiranje baze podataka, tj. popisa žrtava na mrežnoj stranici <http://www.jusp-jasenovac.hr>. On je naime, na pitanje o pojavljivanju jedne te iste osobe u popisu više puta odgovorio: „... neki podatci su se mogli pojaviti više od jedan put, a isti toliki broj se radi toga nije pojavio uopće“ (str. 134.). Takav odgovor nije uopće odgovor na problem umnožavanja žrtava, a ozbiljno dovodi u pitanje i kvalifikacije firme da obavlja zadatak koji je dobila.

Svakako je posebno zanimljiv dio knjige koji razotkriva mit o 20 000 djece „od jednog dana do 14 godina“, koja da su ubijena u Jasenovcu. Po tome ispada da je, prema sadašnjem broju žrtava, svaka četvrta žrtva jasenovačkog logora di-

jete. O tome se raspravlja u III. poglavlju pod naslovom „Manipuliranje podacima o djeci u logoru“. S tim je usko povezano i IV poglavlje „Bezuspješno traženje masovnih grobnica“. Autor ovdje postavlja mnoštvo pitanja na koje istinoljubiv čovjek mora tražiti i dobiti odgovor. Prvi službeni dokument u kojem se govori o „djeci do 14 godina“ u jasenovačkom logoru je „Izvjješće Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača“, objavljeno kao sastavni dio studije „Zločini u logoru Jasenovac“, koje je tiskano 1946. Autor upozorava na nelogičnosti koje treba ozbiljno uzeti u obzir. Gotovo nitko od preživjelih zatočenika u svojim sjećanjima ne spominje tisuće djece u logoru, posebno ne njihovu masovnu likvidaciju i masovne grobnice. Nakon rata odjednom se pojavljuju „očevidiči“ s detaljnim opisima monstruoznih ubojstava djece, ubijanja plinom „ciklon-B“ i spaljivanja u tobožnjim krematorijskim pećima, njihovog pokapanja u mnogim masovnim grobnicama za koje točno znaju gdje su bile, koliko su udaljene jedna od druge itd. Autor navodi svjedočenje samih grobara koji da su kopali grobnice točno označene dužine, širine i dubine, navodi i svjedočenje srpskog akademika Srboljuba Živanovića, koji je bio jedan od sudionika iskopavanja grobnica. „Ja sam iskapao masovne grobnice u Jasenovcu i Donjoj Gradini još 1964. godine... Ponašam da se istina o stradanju žrtava u Jasenovcu i Donjoj Gradini još uvijek nalazi svega 120 cm ispod površine zemlje i da svatko može otvoriti bilo koju od mnogo stotina masovnih grobnica i nađe sve ono što je komisija sudskih antropologa otkrila 1964. godine... Očigledno je da nema ni žaljenja, ni pokajanja, ni suosjećanja za preko 700 000 pobijenih Srba, preko 80 000 Roma i preko 23 000 Židova, od kojih je bilo preko 110 000 djece, od nerođene izvađene iz utroba majki, do 15 godina starosti“ (str. 94.).

Na ovakav izljev „najsigurnijih podataka“, sasvim je opravdano pitanje autora: „... gdje je tih ‘na stotine’ ili ‘mnogo stotina’ masovnih grobnica u Jasenovcu te koliko je ostataka dječjih žrtava ‘od preko 110 000 do 15 godina’ ili ‘20 101 do 14 godina’ dosada pronađeno?“ (str. 95). Bjelodana je činjenica da se vodilo 12 iskopavanja i snimanja iz zraka još u vrijeme komunističkih vlasti, i ništa ne potvrđuje ni postojanje masovnih grobnica ni masovna pogubljenja. I dalje je sasvim logično pitanje: zašto bi ustaške vlasti popisivale djecu, pokretale i organizirale i surađivale u akcijama spašavanja djece koje je vodila austrijska humanitarka Diana Budisavljević sa suradnicima Kamilom Breslerom, Dragicom Habazin i drugima, kad su tu djecu htjele ubiti ili su ih pobile (str. 91-92.)?

Posljednji odlomak u ovom poglavlju nosi naslov „Velikosrpsko-četnička mržnja kao povijesno vrelo“. Ovdje autor analizira rad dr. Dragoja Lukića, koji govori o 19 432 djeteta ubijena u Jasenovcu, te o Gradini u kojoj da je ubijeno 350 000 ljudi. Njegove prikaze nadbiskupa Stepinca ocjenjuje kao „literarne izljeve neargumentiranoga optuživanja mržnjom pomračenog uma“ (str. 110). Lukić je o Stepincu pisao: „Na imanju u Brezovici držao je preuzvišeni (nadbiskup Stepinac, op. T. V.) 110 krava muzara, ali za djecu nije se moglo dobiti ni kapi mlijeka... Na Kaptolu, na gala večerama, savijali su se nadbiskupovi stolovi od jela i pića, plaćena iz dječjeg fonda, a samo nekoliko koraka dalje, u trulom nesvođenom ‘Cvjetnjaku’, u ušljivu slamu tekle su suze napaćene djece“ (str. 110.). Kad se dr. Lukić ovako koristio „pjesničkom slobodom“, uzdalud ćemo tražiti izvore za njegove vrlo precizne navedene brojke ubijene djece po godinama u logoru Jasenovac. Kad se sve to uzme u obzir, čini nam se sasvim opravdana Vukovićeva kritika JUSP Jasenovac da ovakvog autora uzima kao ozbiljan izvor

informacija za tako delikatan posao kao što je sačinjavanje „Poimeničnog popisa žrtava“.

Čini nam se da je propust u slaganju knjige što je odlomak „Četnici i ‘domaća popularna kultura’“ uvršten u poglavlje „Manipuliranje podacima o djeci u logoru“, tim prije što prethodno poglavlje govori o četnicima. Mislimo da se u popis žrtava u Jasenovcu mora upisati sve žrtve, pa tako i četnike s Pavlom Đurišićem, kako to čini JUSP, ali isto tako ne treba svjesno izbjegavati unijeti i ustaše čuvare u Jasenovcu, koje su vlasti NDH dale strijeljati zbog krađa ili drugih djela za što su bili osuđeni. Svakako je opravdano čuđenje autora nad činjenicom da je za uvrštenje četnika među žrtve kao izvor poslužio *Leksikon YU mitologije*, koji je, kako su to izdavači istaknuli, „zamišljen kao zbirka natuknica o domaćoj popularnoj kulturi“, koji je „trebao pružiti odgovor na ‘pitanje jugoslavenskih identiteta’“, kako je to zamislila književnica Dubravka Ugrešić i novinari Dejan Kršić i Ivan Molek, uz suradnju zagrebačkog časopisa *Arkzin*. Za to bi im trebala poslužiti neka relevantnija literatura od leksikona s natuknicama kao što su „AFŽ“, „banjalučki ćevapi“, „gravče na tavče“, „Mandić Igor“, „Smoje Miljenko“, „Od Vardara pa do Triglava“, i drugi jugonostalgičarski pojmovi.

Zagovornici komunističke dogme i mita o Jasenovcu morat će se naviknuti čuti i odgovarati na pitanja koja postavlja zdrav razum i logika. A ova knjiga puna je upravo takvih pitanja. Preko nje se ne će moći olako prijeći na dnevni red, odnosno prijeći će šutke preko nje samo onaj koji ne može ništa reći protiv argumenata autora.

Hrvati i Srbi predugo žive s komunističkim lažima i lažima koje je represijom branio SUBNOR o logoru u Jasenovcu. Ovo je jedna dobra, vrijedna i korisna knjiga koja se suprotstavlja tim

lažima. Njena poruka je jednostavna: gdje nema istine, ne može biti ni mira. I zato laž treba gasiti više i revnije nego požar.

Mato Artuković

Latinka PEROVIĆ: *Dominantna i neželjena elita. Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX – XXI vek)* (Beograd: Dan Graf, 2015.). 687 str. ISBN 978-86-83517-87-9.

Razmatranjima povjesničara o događajima 90-ih godina 20. stoljeća i onima što su prethodili okončanju postojanja druge Jugoslavije te stvaranju samostalnih država na području SFRJ priključila se sredinom 2015. i knjiga srpske povjesničarke prof. dr. sc. Latinke Perović *DOMINANTNA I NEŽELJENA ELITA Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX – XXI vek)* u izdanju Dan Grafa iz Beograda i Javne medijske ustanove Radio-televizija Vojvodine iz Novoga Sada. Budući da autorica u podnaslovu navodi da je riječ o bilješkama o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji u prošlom i ovom stoljeću, moglo bi se pretpostaviti da bi se djelo o kojem je riječ moglo smjestiti izvan kruga knjiga koje se bave povijesnom činjenicom raspada SFRJ. No, nije tako. Autorica izričito navodi u razmatranju života i rada Slobodana Inića, između ostaloga, ovo: „Druga Jugoslavija bila je u stalnim ustavnim promenama. To nije dokaz nje-ne nestabilnosti, koliko je izraz traženja formule za njen opstanak. Svaka promena izazivala je najžešći otpor u Srbiji, a ni jedna takav kao ustav iz 1974. godine, koji je predstavljao poslednji pokušaj

održanja Jugoslavije kao složene države, a to znači kao države uopšte.“ (str. 362)

Ipak valja napomenuti da se ovo djelo, po naumu njegove autorice, izričito bavi značajnim osobama u sklopu političkoga i intelektualnog života Srbije. U njemu se ona bavi ljudima koje je osobno poznavala, s kojima je politički ili profesionalno surađivala, kojima je priređivala knjige (većini njih) pa i napisala duže ili kraće uvode. Zato će ona i reći: „Ovo je knjiga o njenim, za mene, na različit način markantnim predstavnicima“ – a riječ je o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji – i to u drugoj polovici 20. i na početku 21. stoljeća. I dalje, ona podsjeća kako je u njoj sazrijevala postupno zamisao „da se predstavnici intelektualne i političke elite u Srbiji na dramatičnom prelazu iz XX u XXI vek posmatraju i u istorijskoj perspektivi“, a i da im se „makar naznači mesto na kome su se oni našli“ (str. 11).

Tako je nastala opsežna panorama osoba, od kojih samo jedna pripada u tzv. dominantnu elitu – Dobrica Ćosić (str. 33-126), a ostali u drugom dijelu knjige pripadaju u neželjenu elitu – Marko Nikezić (128-238), Koča Popović (240-258), Milovan Đilas (260-297), Ivan Đurić (298-333), Novak Pribićević (334-345), Slobodan Inić (346-366), Ivan Stambolić (368-392), Olga Popović-Obradović (394-450), Sima Ćirković (452-480), Zoran Đinđić (482-577), Bogdan Bogdanović (578-631) i Radoimir Konstantinović (632-661).

U vezi s osobama tzv. neželjene elite autorica navodi njihovu osamljenost i često tragičnu sudbinu: „Jedan je zbog slobodnih ideja isključen iz javnog života i godine proveo na robiji; drugi je, takođe, zbog ideja, uz masovnu 'čistku' stvarnih i pretpostavljenih pristalica uklonjen iz političkog života; dvojica su ubijena; dvojica prisiljena na egzil; petoro ih je u najboljoj životnoj dobi umrlo od karci-

noma“, pa dodaje da su „svi predstavnici ‘neželjene elite’ poraženi ali ne u dijalogu koji je apriorno odbačen u ime organskog jedinstva nacije“ (str. 13). Ta panorama osoba svakako je zanimljivo štivo i za promatrača izvan Srbije jer će u ovom djelu, priređenom i pedantno vođenom metodologijom, naći obilje podataka, pristupa i razrada tematike koja je bila i tematika nesrpskih područja jedinstvene bivše države SFRJ; dakle, koja je bila u samoj srži snaga i smjerova rastakanja i konačnog rasapa te državne tvorevine.

Autorica čitatelja vodi – to je dojam dok se knjiga čita – kroz ovo obilno štivo tako da se on kroz njega kreće po načelu neprosuđivanja prije nego što se shvati, te da ne postavlja pitanje prije nego što je posve siguran da zaista to što pita jest pitanje o biti stvari, ali i da ne smetne s uma kako će trebati prosuđivati o onome što knjiga sadrži. Uostalom, još je Henri Lefebvre, taj poznati francuski intelektualac, filozof i sociolog, u svojoj *Kritici svakidašnjeg života* podsjetio da „i čak prije ili poslije epskog momenta odluke i čina, treba suditi neprestano i uvijek. To je jedini čvrsti stav, jedini trajni zahtjev usred promjena, to je osovina života.“ Takav pristup čitanju ovog djela srpske povjesničarke, koja je bila u političkom životu Socijalističke Republike Srbije u samom vrhuncu doživjevši smjenu početkom 70-ih godina 20. stoljeća (nepunu godinu dana poslije takve smjene političkoga vrha SR Hrvatske), cijelo ovo njezino djelo izvlači iz užih okvira zbivanja na području bivše države, a s obzirom na tematiku bivših država na tom području u promatranom razdoblju uopće, i stavlja ga bezuvjetno u mnogo šire kontekste.

Jedan od njih tiče se opće uloge intelektualaca u današnjem svijetu, što je tema desetljećima veoma obilno korištena, a napose u razdoblju između dva svjetska rata, pogotovo u vezi s položajem intelektualaca s obzirom na iskušanja koja su dolazila, bilo iz tokova naciz-

ma, bilo iz tokova staljinizma. Drugi se tiče općih kretanja u svijetu onoga što je u tzv. odnosima kapitalizma i socijalizma svjedočilo o proturječnostima u koje je suvremeni svijet ušao te o političkim zbivanjima vezanim uz sve simbole koje je naznačio pad Berlinskog zida.

Ne treba smetnuti s uma da zbivanja o kojima piše autorica i o kojima govori ova panorama osoba dominantne i neželjene elite u Srbiji nisu izvan vremena i prostora u kojima je duh zbivanja na planeti Zemlji bio zahvaćen strahovima od mogućeg sveopćeg nuklearnog rata, socijalnim nepoznanicama prema kojima se kreću stalna strukturiranja i prestrukturiranja u svijetu uopće, u pojedinim dijelovima posebice, da se spomene bar ili samo to.

A kada se ova autoričina knjiga stavi u te šire kontekste, to dakako pomaže promatraču razdoblja o kojem je riječ o djelovanju političkih i intelektualnih osoba koje bitno djeluju u tom razdoblju, a povjesničaru ne olakšava posao daljeg upoznavanja, analiziranja, shvaćanja i prosuđivanja silnica suvremene povijesti. Dapače, posao mu se bitno usložnjava. Ali, to je valjda i ponajbolje – da se posao povjesničara obavi po zakonima ove struke. Stoga smatram da je ova knjiga u tom smislu vrijedna potpune pozornosti bilo kojeg zainteresiranog čitatelja, a pogotovo povjesničara.

Zlata Živaković-Kerže

Ana HOLJEVAC TUKOVIĆ: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja* (Zagreb: Despot infinitus d. o. o.; Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2015), 336 str. ISBN 978-953-7892-40-1

Autorica dr. sc. Ana Holjevac Tuković dugogodišnja je arhivistica i djelatnica Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (HMDCDR), gdje vrši dužnost voditeljice Odjela za znanstveno istraživanje Domovinskog rata. Knjiga *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja* njezina je doradena i proširena doktorska disertacija iz 2012. god. („Srpska politika prema istočnom Podunavlju od vojno-redarstvene operacije ‘Oluja’ do mirne reintegracije“). Djelo predstavlja jedan od malobrojnih znanstveno napisanih radova o toj temi i prvu knjigu koja se bavi isključivo pitanjem procesa mirne reintegracije tog dijela hrvatskog teritorija.

Knjiga je sastavljena od 17 cjelina (poglavlja). Nakon početnog „Proslova“ (str. 9-10) autorica se u „Uvodu“ (str. 11-15) osvrnula na predmet svojeg istraživanja, historiografiju te izvore i literaturu o spomenutoj temi. Namjera knjige je „objasniti srpsku politiku prema procesu mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja (...) i prezentirati očekivanja srpske javnosti od spomenutog procesa“ (str. 11-12). Pritom je istaknuto da je glavno pitanje je li ponašanje srpske politike za vrijeme procesa reintegracije, u obliku odstupanja od dotadašnjeg cilja sjedinjenja svih srpskih zemalja, posljedica vojnog poraza u „Oluji“ ili rezultat političkog sazrijevanja njihova vodstva.

Poglavlje „Osnovna obilježja Hrvatskog Podunavlja“ (str. 15-20) donosi geografske, gospodarske i prometne osobine te etničku strukturu 1991. godine na spomenutom prostoru.

U poglavlju „Hrvatska 1990.-1991.“ (str. 21-32) kronološki su prikazani početak oružane pobune Srba, osnivanje srpskih autonomnih oblasti na teritoriju Hrvatske, tijekom otvorene velikosrpske agresije na Hrvatsku i stvaranje tzv. RSK.

U poglavlju „Prekid oružanih sukoba, međunarodno priznanje Republike Hrvatske i pokušaji mirne reintegracije okupiranih područja“ (str. 32-54) prikazani su ishodi konferencije Europske zajednice o Jugoslaviji, uvjeti za međunarodno priznanje RH te aktivnosti UN-a i međunarodne zajednice 1991.-1995. oko uspostave mira u Hrvatskoj. Navedeni su i svi pokušaji mirnog rješavanja „krize u Jugoslaviji“, započeti već 1992., koje je vodstvo pobunjenih Srba redom odbijalo prihvatiti.

Peto poglavlje naslovljeno je „Vojno-redarstvene operacije ‘Bljesak’ i ‘Oluja’ i reakcija jugoslavenske javnosti na slom ‘Republike Srpske krajine’“ (str. 55-64) i u njemu je posebno tematiziran izostanak vojne pomoći Vojske Jugoslavije i Vojske Republike Srpske prema RSK.

Od šestog poglavlja („Mirovni pregovori i potpisivanje Temelnog sporazuma o području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema“, str. 65-78) sadržajno započinje dio knjige koji se usko odnosi na njezin naslov. U navedenom poglavlju prikazani su diplomatski pregovori o uspostavi mira na području Hrvatske i BiH te Mirovna konferencija u Daytonu i potpisivanje Temelnog, tj. Erdutskog sporazuma.

Sedmo poglavlje („Uspostava prijelazne uprave i provedba Erdutskog spo-

razuma“ (str. 79-138) bavi se uvjetima za provedbu Erdutskog sporazuma, uspostavom Prijelazne uprave UN-a (UNTAES), osnovnim smjerovima djelovanja međunarodne zajednice i UNTAES-a u provedbi Temeljnog sporazuma, osnivanjem Ureda privremene uprave za uspostavu hrvatske vlasti na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, demilitarizacijom i razminiranjem Hrvatskog Podunavlja, programom otkupa oružja u tom području, ulogom Prijelazne policije *Transitional Police Forces*, Zakonom o (općem) oprost, početkom suradnje UNTAES-a, hrvatskih vlasti i lokalnih Srba, uspostavom kontrole UNTAES-a nad naftnim crpilištem u Đeletovcima, financiranjem UNTAES-a i produljenjem njegova mandata.

Srpski zahtjevi za vrijeme Prijelazne uprave UNTAES-a izneseni su u istoimenom osmom poglavlju (str. 139-162). Osim zahtjeva za autonomijom i formiranjem vlastite teritorijalne jedinice, opisane su reakcije Hrvatske i međunarodne zajednice, prosvjedi lokalnih Srba i održavanje referenduma za jedinstvenu „Srpsku oblast istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema“. Donosi se i pismo Vlade RH o dovršetku reintegracije, kojim se Srbima osiguravalo manjinska prava prema najvišim međunarodnim standardima.

Kraće poglavlje „Sporazum o normalizaciji odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske“ (str. 163-166) govori o tom dokumentu kao preduvjetu uspjeha cijelog procesa mirme reintegracije i misije UNTAES-a.

Posebno je poglavlje posvećeno održavanju izbora 1997. za županijske skupštine te gradska i općinska vijeća (str. 167-192), gdje su opisani događaji koji su im prethodili: zahtjevi lokalnih Srba kao uvjet njihova ostanka i izlaska na izbore, političko organiziranje lokalnih Srba i osnivanje SDSS-a.

Situacija nakon izbora opisana je u poglavlju „Uspostava državnih tijela uprave RH na području Hrvatskog Podunavlja“ (str. 193-200), gdje se pozornost posvetila konstituiranju županijskih i gradskih vijeća i zajedničkog vijeća općina.

U poglavlju „Ispunjenje uvjeta pune suradnje s UNTAES-om i integracija javne uprave i poduzeća u sustav Republike Hrvatske“ (str. 200-238) obrađena su pitanja ljudskih i nacionalnih prava u Hrvatskoj, produljenja mandata UNTAES-a, završnih postupaka mirme reintegracije, reintegracije državne i javne uprave (obrazovnog sustava, zdravstva, pravosudnih tijela, zapošljavanja, socijalne zaštite, javnih poduzeća) te Izvješće Vlade RH o provedbi Pisma namjere Vlade od 13. siječnja 1997. u vezi s mirnom reintegracijom.

Povratak izbjeglih Srba, kao preduvjet mirne reintegracije, i povratak izbjeglica, kao rezultat Sporazuma Vlade RH, UNTAES-a i UNHCR-a, predmet su poglavlja „Povratak prognanih i izbjeglih osoba na prostoru Republike Hrvatske“ (str. 239-258).

Poglavlje „Završno ispunjenje uvjeta Republike Hrvatske i donošenje rezolucije Vijeća sigurnosti o završetku mandata UN-a u Republici Hrvatskoj“ (str. 259-266) tematizira osnivanje Nacionalnog odbora za ostvarivanje Programa uspostave povjerenja, ubrzanog povratka i normalizacije života na ratom zahvaćenom području Hrvatske i rezoluciju Vijeća sigurnosti o završetku mandata UN-a u Hrvatskoj.

Pri kraju knjige nalaze se poglavlja „Posljedice ratnih zbivanja na demografsku sliku Hrvatskog Podunavlja“ (str. 267-276), gdje se prikazuje poslijeratno demografsko stanje s naglaskom na hrvatsko i srpsko stanovništvo, i „Mirna reintegracija Hrvatskog Podunavlja u sjeni ratnih zločina“ (str. 277-280), gdje

su tema srpski zločini na tom području tijekom 1991. god.

U "Zaključku" (str. 281-284) se ustvrđuje da je Hrvatska, kao žrtva agresije JNA i srpskih snaga, podnijela gotovo sve njezine posljedice te da je u potpunoj suradnji s UN-om i lokalnim Srbima uspješno izvršila miran povratak preostalog okupiranog teritorija u svoj državopravni sustav (izuzev određenih dijelova u pograničnom području).

Pri kraju, „Prilozi“ (str. 285-303) donose komentar intervjua s akad. Ivi-
com Kostovićem, uz skenirani primje-
rak intervjua iz *Glasa Slavonije* od 18.
siječnja 1996.; članak iz *Večernjeg lista*
od 16. studenog 1996., s kartom hrvat-
skog Podunavlja; skenirani Erdutski spo-
razum od 12. studenoga 1995.; prijepis
cijelog Sporazuma o normalizaciji odno-
sa između Republike Hrvatske i Savezne
Republike Jugoslavije; pismo tadašnjeg
ministra kulture RH Bože Biškupića
prijelaznom upravitelju UNTAES-a
Jacquesu Kleinu od 27. prosinca 1996. i
UNTAES-ove plakate (latinična i ćirilji-
čna inačica) tiskane za potrebe programa
otkupa oružja 2. listopada – 5. siječnja
1996. god.

Na kraju se nalazi popis „Izvori i
literatura“ (304-308). Glavnina rada te-
melji se na arhivskim izvorima: fondu
Hrvatskog državnog arhiva (Hrvatski
ured pri Promatračkoj misiji EZ-a) i
HMDCDR-a („Republika Srpska Kraji-
na – institucije pobunjenih Srba na po-
dručju Hrvatske od 1991. do 1997. godi-
ne“, „Zbirka videozapisa“). Zanimljivo
je navesti da, zbog ograničene dostupno-
sti arhivskog gradiva koje se odnosi na
suvremenu hrvatsku povijest, autorica
nije dobila uvid u fond „Ured predsjed-
nika RH dr. Franje Tuđmana“, što govori
o stanju arhivskog sustava u Hrvatskoj.
Korišteno je i gradivo Vlade RH (Tajniš-
tva Vlade RH, kabineta Ivice Kostovića,
Ljerke Mintas Hodak i Zlatka Mateše,

Ureda privremene uprave za uspostavu
hrvatske vlasti na području istočne
Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema i
Stalne misije RH pri UN, New York), a u
vezi s radom SDSS-a 1997.-1998. kori-
šteno je gradivo Arhiva Srba u Hrvatskoj.
Od objavljenih izvora ističe se korištenje
serije dokumenata HMDCDR-a (knjige
1. i 2.), svezaka „Tuđmanova arhiva:
korespondencije predsjednika Republike
Hrvatske dr. Franje Tuđmana od 1990.
do 1999.“ (knjige 4. i 5.), internetski do-
stupnih dokumenata Ujedinjenih naroda
i Međunarodnog kaznenog suda za biv-
šu Jugoslaviju te službenih glasnika tzv.
„RSK“, „SAO Krajine“ i „Srpske obla-
sti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem“.
S obzirom na navedenu namjeru knjige,
kod tiska je naglasak stavljen na srpski
tisak. Od literature se ističe nezaobilazno
memoarsko gradivo stranih i hrvatskih
autora koji su imali vodeće uloge u jed-
noj od rijetko uspjelih mirovnih misija
UN-a (unutar i izvan Hrvatske).

Slijede „Popis kratica“ (str. 309-
310), autoričin „Životopis“ (str. 311)
i „Bibliografija“ (str. 312) te „Kazalo
imena“ (str. 313-314) i „Kazalo mje-
sta“ (str. 315-317). Knjiga završava fo-
tografijama iz privatnih arhiva Gordana
Laušića, Marka Perića, Dionizija Šebe-
tovskog, Bože Biškupića i general-boj-
nika Krešimira Kašpara koje se odnose
na vrijeme prije, tijekom i nakon mirne
reintegracije.

Ovim su radom prikazani tijek i
valorizacija ovog mirovnog procesa,
čije postavke i danas obilježavaju uvijek
aktualne međuetničke odnose na istoku
Hrvatske. Mišljenja sam da će knjiga za-
sigurno ispuniti i autoričina nadanja iz
„Proslova“ i poslužiti, između ostalog,
kao relevantan izvor za daljnja istraživa-
nja ove tematike.

Ivan Mihanović

Zbornik Muzeja Đakovštine, sv. 12, gl. ur. Borislav Bijelić (Đakovo: Muzej Đakovštine, 2015.). 360 str. ISSN 1334-773X.

Unatoč maloj lokalnoj sredini i aktualnim gospodarskim i socijalnim (ne) prilikama, glavni urednik mr. Borislav Bijelić nastavlja s kontinuitetom izdavanja relevantnog povijesnog zbornika koji se odupire kampanilističkom pristupu i ustrajava u održavanju znanstvene razine pa i podizanju kvalitete časopisa koji značajno pridonosi bilježenju i revalorizaciji đakovačkog kulturnog podneblja.

Materija o povijesti Đakova i Đakovštine podijeljena je već tradicionalno u tri dijela. U prvoj cjelini („Članci”) nailazimo na zanimljiv i opsežan rad uglednog slavonskog medievalista dr. Stanka Andrića o velikaškoj obitelji Gorjanski. Skica je to, u stvari, političke povijesti te obitelji od 13. stoljeća do njezina izumiranja u muškoj liniji prije sredine 16. stoljeća. Opisane su političke aktivnosti i sudbine njezinih pripadnika, kako iz „palatinske”, tako i iz „banske” loze. Posebice nam je zanimljiv lik hrvatskog bana Nikole starijeg, ali i njegovih sinova, potom mačvanskog bana Pavla i njegove loze. Pažnju plijene i suvremena narativna vrela, kao i predočeni važni spomenici. Kuriozitet je ovog broja što se u njemu javlja i brat netom spomenutog autora, Ivan Andrić, s člankom o Josipu Vallingeru, svećeniku i glazbeniku, poznatijem nam kao skladatelju adventske popijevke „Padaj s neba, roso sveta”. Otkriva se i njegov nevelik, ali značajan skladateljski opus crkvene i svjetovne glazbe. Inače, na obojicu upravo spomenutih autora značajno je u djetinjstvu utjecao njihov župnik iz rodne im Strizi-

vojne Mitar Dragutinac, pjesnik i daroviti hrvatski hagiograf svojega vremena.

Đakovački autori zastupljeni su sada s već trajnim i neizostavnim imenima u *Zborniku*, počevši sa Željkom Lekšićem, koji obrađuje numeraciju đakovačkih kuća iz sredine 19. stoljeća i priče o njihovim vlasnicima. Tu je i Branko Ostajmer s prikazom povijesti đakovačke židovske obitelji Frank i njihove značajne prisutnosti u životu grada. Zatim nam Borislav Bijelić oslikava djelovanje društva Hrvatski orao Đakovo tijekom 1921. i 1922. godine, dok nam Vladimir Geiger predstavlja Elaborat Službe državne sigurnosti republičkog sekretarijata unutarnjih poslova SRH o razvoju i djelovanju pojedinaca iz bivših građanskih stranaka na području bivšeg kotara Đakovo. Pedantno i nadasve zna- lački, ispravljene su brojne netočnosti, ponuđena znatna pojašnjenja i tako dat nezaobilazan prilog suvremenoj domicilnoj povijesti kraja. Mlada Marija Rotim, kroz rad o Centru usmjerenog obrazovanja „Braća Ribar”, progovorila je o političkom i ekonomskom stanju općine Đakovo tijekom 80-ih godina 20. stoljeća.

Dr. Erwin Trischler iz Münchena upoznaje nas sa svojim predcima – glazbeničkom obitelji Trišler u Đakovu od 1830. do 1986. godine, a Sladana Josipović Batorek s Filozofskog fakulteta u Osijeku s ograničavanjem prikupljanja vjerskih priloga na području Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije nakon 1945. godine.

U “Građi” nam je autorski tandem Ankica Landeka i Tihonija Zovko predstavio Bibliografiju o Đakovu i Đakovštini iz monografija i serijskih publikacija Središnje nadbiskupijske i fakultetske knjižnice Katoličkog Bogoslovnog Fakulteta u Đakovu.

U trećoj cjelini („Kritike, ocjene, prikazi i polemike”), vrlo bitnoj jer bilježi recentno lokalno izdavačko stvaralaš-

tvo između dvaju *Zbornika*, dat je uvid u trinaest knjiga i publikacija u i o Đakovu i Đakovštini. Zanimljivi su radovi iseljenih Srba koji pristrano govore o svom bivšem zavičaju i sarajevskih Židova koji nekritički koriste iste takve i netočne povijesne izvore. Slijede športska povijest, crkvena, zatim povijest Domovinskog ratu te ona Drugoga svjetskoga rata, napokon tradicijska folklorna baština te đakovštinska - jurjevačka i kulturalna. Ovi zapisi pokazat će se kasnije itekako značajnima jer oslikavaju naše vrijeme i podneblje i čuvaju tako dragocjene priloge za buduću sintezu i analizu.

Dvanaesti *Zbornik Muzeja Đakovštine* završava sumiranjem aktivnosti rada Muzeja između dvaju posljednjih brojeva i zaključno nam predočava bogat i zanimljiv pregled povijesnih, znanstvenih i kulturoloških tema koje nam kvalitetno, skladno i vjerno oslikavaju panoramu kontinuiranog stvaralaštva đakovačkog kraja.

Hrvoje Miletić

Znanstveni skup *Unity and diversity of medieval (Central) Europe: Social order and its cohesive and disruptive forces. The second biannual conference of the Medieval Central Europe Research Network* (Olomouc, Češka, 31. ožujka – 2. travnja 2016.)

Kada je prije dvije godine u Budimpešti održan znanstveni skup *A Forgotten Region? East Central Europe in the "Global Middle Ages"* [Zaboravljena regija? Istočna srednja Europa u "globalnom srednjem vijeku"], čija je namjera bila propitati ulogu koju Istočna srednja

Europa ima u srednjem vijeku te možemo li o europskom srednjovjekovlju relevantno govoriti ako u razmatranje ne uzmemo i središnje i istočne dijelove Europe, učinjen je važan korak u smjeru jačeg međusobnog povezivanja medijevista koji su svojim istraživanjima vezani uz ovo područje. Naime, ondje je odlučeno da se pristupi stvaranju medijevističke mreže MECERN (akronim naziva Medieval Central Europe Research Network) kao zajedničke platforme znanstvenika koji se bave različitim aspektima srednjovjekovlja Istočne srednje Europe, odnosno područja koje se proteže između Baltika i Jadrana (ili kako stoji u logu MECERN-a *de mari ad mare*) sa svrhom lakše razmjene informacija o istraživačkim projektima, znanstvenim skupovima/radionicama i publikacijama različitih vrsta, kao i uspostavljanja dijaloga među znanstvenicima na međunarodnoj i interdisciplinarnoj bazi te poticanja zajedničkih projekata.

Danas MECERN okuplja kako znanstvenike iz regije tako i one iz drugih zemalja koji se bave ovim prostorom, i to različitim pristupa, usmjerenja i interesa, a postao je i članom svjetske medijevističke mreže CARMEN (akronim naziva Co-operative for the Advancement of Research through a Medieval European Network) kako bi se uspostavila veza sa zajednicom medijevista u cjelini. Tehničku i organizacionu podršku djelovanju MECERN-a pruža Odsjek za srednjovjekovne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti (Department of Medieval Studies, Central European University, Budapest), s kojeg dolazi i aktualna predsjednica MECERN-a Katalin Szende, dok upravni odbor, uz nekolicinu s CEU-a (Balázs Nagy, Gábor Klaniczay, Jozsef Laszlovsky) čine znanstvenici iz različitih zemalja i ustanova (Julia Verkholantsev, University of Pennsylvania; Antonin Kalous, Sveučilište Palacký, Olomouc; Borislav

Grgin, Sveučilište u Zagrebu; Marija Karbić, Hrvatski institut za povijest; Lucie Doležalová, Karlovo sveučilište, Prag; Nada Zečević, Sveučilište Istočno Sarajevo, te Julia Burkhardt, Sveučilište u Heidelbergu).

Između drugih inicijativa o kojima je bilo riječi prilikom osnivanja MECERN-a u Budimpešti 2014. godine, pojavila se i ideja da MECERN ubuduće, nastavljajući se na onu budimpeštansku, organizira bijenalne znanstvene konferencije koje će okupljati medijeviste koji se bave Istočnom srednjom Europom te je odlučeno da će se prva takva sljedeća konferencija održati 2016. u Češkoj, što je i ostvareno.

Konferencija je održana pod zajedničkim naslovom *Unity and diversity of medieval (Central) Europe. Social order and its cohesive and disruptive forces* [Jedinstvo i raznolikost srednjovjekovne (Srednje) Europe. Društveni poredak i njegove kohezivne i disruptivne snage] od 31. ožujka do 2. travnja 2016. na Sveučilištu Palacký u Olomoucu. Uz MECERN organizatori su bili Odsjek za povijest Sveučilišta Palacký iz Olomouca i Filozofski fakultet Sveučilišta u Ostravi, a na konferenciji je sudjelovalo 70-ak medijevista različitih generacija, od doajena poput Jánosa M. Baka do onih koji se nalaze na samom početku svoje istraživačke karijere, pristiglih iz sveučilišta i istraživačkih centara diljem Srednje Europe, ali i iz drugih dijelova Europe, a i svijeta.

Nakon pozdravnih riječi predstavnika Sveučilišta Palacký, Sveučilišta u Ostravi te Srednjoeuropskog sveučilišta iz Budimpešte, među kojima je bio i rektor Sveučilišta Palacký dr. Jaroslav Miller, konferencija je započela rad plenarnim predavanjem Jánosa M. Baka "Comparative History of Medieval Central Europe: Past and Future" [Komparativna povijest srednjovjekovne Srednje

Europe: prošlost i budućnost], u kojem je dan pregled dosadašnjih rezultata, ali i upozoreno na mogućnosti koje komparativni pristup pruža istraživačima srednjovjekovlja ovoga prostora u budućnosti.

Kao što se vidi i iz naslova konferencije, težište interesa ovom je prilikom bilo stavljeno na srednjovjekovno društvo te pojave koje su utjecale na njegovo funkcioniranje, povezivale pojedine njegove elemente ili razarale njegovo jedinstvo (poput prava, umjetnosti, Crkve, hereza, gospodarskih aktivnosti, itd.). Prilozi na skupu obuhvaćali su širok spektar tema te ulazili u područja političke, društvene i gospodarske povijesti, povijesti mentaliteta i žena, crkvene povijesti, kao i povijesti književnosti i povijesti umjetnosti.

Izlaganja su bila podijeljena u sljedeće sekcije: Gradske zajednice, Srednjovjekovni mentaliteti, Književnost kao odraz društvenih struktura, Prostor i njegove interpretacije, Dinastije i obiteljska politika, Granice kršćanstva u Istočnoj srednjoj Europi, Crkva i vjera, Područje Baltičkog mora, Kristijanizacija i transformacija, Elite i društvo, Kraljevstvo i kraljevska vlast, Rukopisi i slike kao nositelji značenja, Gradovi i manjine, Vizualne umjetnosti i društvo.

Kako bih konkretnije ocrtala svu raznolikost na konferenciji izloženih tema, ovdje ću spomenuti tek neka od održanih izlaganja. U sekciji posvećenoj gradskim zajednicama bilo je riječi o biskupskim sjedištima, o kojima je govorila Katalin Szende u izlaganju pod naslovom "The Bishops' Old Towns. Social and Spatial Transformations in the Episcopal Sees of East Central Europe in the Thirteenth and Fourteenth Centuries" [Biskupski stari gradovi. Društvene i prostorne transformacije u biskupskim sjedištima Istočne srednje Europe u 13. i 14. stoljeću], kao i o rudarskim gradovima, kojima se bavio Balázs Nagy u svom prilogu

“Mining Towns of Medieval Central Europe – Comparative Approaches” [Rudarski gradovi srednjovjekovne Srednje Europe – komparativni pristupi]. Ulogu bratovština u izgradnji gradskih zajednica u istoj je sekciji nastojao osvijetliti Károly Goda u svom izlaganju “Communal Bonds and Societal Change: Eucharistic Brotherhoods in the Metropolitan Contexts of Medieval Central Europe” [Komunalne veze i društvene promjene: euharistijske bratovštine u metropolitanskom kontekstu srednjovjekovne Srednje Europe].

Sekcija posvećena prostoru i njegovoj interpretaciji okupila je prvenstveno radove koji su se bavili utjecajem trgovačkih putova na razvoj pojedinih društava. Dariusz Adamczyk govorio je o utjecaju trgovine na daleko na razvoj države Pjastovića u kasno vikinško doba, a Beatrix Romhányi o značenju jantarnog puta. U istoj sekciji Stefan Eichert je na temelju rezultata arheoloških istraživanja govorio o nastanku i razvoju društava u Istočnim Alpama u ranom srednjem vijeku, dok je Sergiu Musteață održao izlaganje pod naslovom “Soroca Fortress – an Example of Unity and Diversity Medieval Moldova” [Utvrda Soroca – primjer jedinstva i raznolikosti srednjovjekovne Moldavije].

Među priložima koji su se bavili Istočnom srednjom Europom kao graničnim područjem kršćanstva možemo spomenuti onaj Nade Zečević koji toj tematici pristupa analizirajući dokumente papinske kurije iz 15. stoljeća, te izlaganje Borislava Grgina “The Ottomans, the Venetians and the Emperors – How did the external factors influence changes in late medieval Croatia (1458–1527)?” [Osmanlije, Venecijanci i carevi – kako su vanjski faktori utjecali na promjene u kasnosrednjovjekovnoj Hrvatskoj (1458-1527)].

Elite su kao vodeća društvena grupa razumljivo privukle značajnu pažnju istraživača. Tema izlaganja Mártona Rózse bili su posjedi i obitelji lokalne aristokracije u Solunu početkom 12. stoljeća, a Gábora Bradácsa *iudex provincialis Styrie* i promjene do kojih je došlo u pravnom sustavu i društvu tijekom ugarske vladavine Štajerskom (1254–1260). Witold Brzeziński bavio se je položajem udane žene i pitanjem njezine podređenosti muškim rođacima u Poljskoj, dok je Antun Nekić uspoređujući situaciju u Slavoniji i Transilvaniji na prijelazu 13. i 14. stoljeća govorio o ponovnom oblikovanju političke zajednice kroz međusobne odnose oligarha, kraljevih opunomoćenika i lokalne zajednice.

Posebna sekcija bila je posvećena srednjovjekovlju krajeva uz Baltičko more. U okviru te sekcije Beata Możejko obradila je odnos kralja Kazimira Jagelovića i Pruske, dok je Anna Kuznetsova govorila o polabsko-baltičkim Slavenima u svjetlu carskih poreza, a Rita Regina Trimonienė o interakcijama između centra i lokalnih društava u Litvaniji u 15. stoljeću.

Zanimljivi su bili i prilozi iz crkvene povijesti među kojima je bio i onaj Tomislava Matića, koji se bavio napadima na klerike Zagrebačke biskupije u prvoj trećini 15. stoljeća. Isto tako, treba spomenuti i danas vrlo aktualnu temu manjina, u koju su organizatori uključili i etničke i vjerske, ali i druge manjine, pokazujući da njihovi pripadnici nisu nužno morali biti u podređenom položaju. U okviru sekcije posvećene manjinama i gradovima Castilia Manea-Grgin je održala izlaganje “Changing Dominant Social Paradigms: The Dubrovnik-Born Merchant Benedikt Kotrulj on the Role and Place of Trade and Traders in the Medieval Society (15th Century)” [Mijenjajući dominantne društvene paradigme: Trgovac rođen u Dubrovniku, Benedikt Kotrulj, o ulozi i mjestu trgovine i trgovaca u sred-

njovjekovnom društvu (15. st.]), a Tamás Visi o židovskom društvu u kasnosrednjovjekovnoj Moravskoj.

Na važnost komparativnog pristupa u istraživanju i mogućnosti koje takav pristup pruža jasno su ukazala dva okrugla stola. Prvi, pod naslovom “What Decisions were made by Late Medieval Noble Assemblies – and how?” [Koje su odluke donosili kasnosrednjovjekovni plemićki sabori – i kako?], organizirali su J. M. Bak i Martyn Rady. Svaki od sudionika pokušao je, koliko je na temelju sačuvanih vrela bilo moguće, odgovoriti na pitanja iz naslova s obzirom na situaciju u pojedinim zemljama. Julia Burkhardt govorila je tako o poljskim i njemačkim državnim saborima, Christopher Nicholson o Češkoj, Cosmin Popa-Gorjanu o saborima u Transilvaniji, Damir Karbić o hrvatskim saborima, Marija Karbić o skupštinama u turopoljskoj plemenitoj općini, a pročitan je i prilog Zrinke Nikolić Jakus o vijećima u dalmatinskim komunama. Na drugom okruglom stolu, koji je organizirao Martyn Rady pod naslovom “Coherence and Disruption in Legal Practice in Medieval South-Eastern Europe” [Koheretnost i disrupcija u pravnoj praksi u srednjovjekovnoj Jugoistočnoj Europi], sudjelovali su Neven Isailović (s obzirom na srednjovjekovne bosanske povelje), Miloš Ivanović (s obzirom na srednjovjekovne srpske rudarske gradove), Adrian Magina (govoreći o odnosu norme i prakse u zajednicama na području Banata u srednjem i ranom novom vijeku), Livia Magina (na temu tretiranja krađe u srednjovjekovnim transilvanijskim županijskim sudovima) i Suzana Miljan (s obzirom na slavonsko plemstvo u doba kralja Žigmunda).

Dio mlađih učesnika, postdoktoranata i doktoranata, na konferenciji je sudjelovao prezentirajući postere. Među njima možemo spomenuti i dvije sudionice konferencije iz Hrvatske. Kristina Judaš bavila se je pitanjem smrtno kazne

na Gradecu (poster “From execution to clemency: capital punishment in late medieval Gradec (1450—1480)” [Od pogubljenja do pomilovanja: smrtna kazna u kasnosrednjovjekovnom Gradecu (1450-1480)]), a Maja Cepetić političkom i teritorijalnom organizacijom posjeda Zagrebačke biskupije (poster “Tendencies in Political and Territorial Organisation in the Episcopal Estates of Zagreb Diocese” [Tendencije u političkoj i teritorijalnoj organizaciji biskupskih posjeda Zagrebačke biskupije]). Osim ova dva postera možemo spomenuti i postere Ádáma Nováka “Social Structure and Aristocratic Representation – Red Wax Seal Usage in the Fifteenth-Century Hungary” [Društvene strukture i velikaško samopredstavljanje – korištenje pečata od crvenog voska u Ugarskoj u 15. stoljeću] i Elizabeth Allyn Woock “Reintroduction of Double Monasteries as a Solution for Mendicant Nuns” [Ponovno uvođenje dvojnih samostana kao rješenje za redovnice prosjačkih redova].

Na konferenciji su objavljeni i rezultati natječaja za eseje na temu načina na koji se predstavlja srednji vijek u srednjoškolskom udžbenicima u zemljama Istočne srednje Europe, i to napose s obzirom na prikazivanje odnosa među narodima i zemljama Srednje Europe u tom razdoblju. Natječaj je organizirao MECERN u suradnji s Institutom Georg Eckert za međunarodna istraživanja udžbenika iz Braunschweiga, a na njega su pristigli eseji iz Bugarske, Estonije, Hrvatske, Moldavije, Rumunjske i Rusije, no ne i iz Poljske, Češke, Slovačke i Mađarske. Tako, nažalost, natječaj nije uspio u svojoj namjeri da pokrije cijelo područje Istočne srednje Europe. Međunarodni žiri u sastavu Anna Adamska (Utrecht), Rune Brandt Larsen (Lund), Vasco LaSalvia (Rim), Robert Maier (Eckert Institute) i János M. Bak (Budimpešta, predsjedavajući) odlučio je da umjesto jedne prve i dvije druge nagrade,

kako je bilo planirano, dodijeli tri druge i dvije treće nagrade te dvije posebne pohvale, želeći tako ohrabriti mlade sudionike natječaja da nastave s radom. Ovdje bih spomenula da su među nagrađenima i dva sudionika natječaja iz Hrvatske (Sergej Filipović osvojio je drugu, a Viktorija Antolković treću nagradu).

Osim rezultata natječaja na konferenciji je predstavljen još jedan MECERN-ov projekt – projekt izrade priručnika koji bi trebao pomoći istraživačima na početku karijere, poglavito onima koji dolaze izvan regije, u pronalaženju relevantnih vrela i dosadašnjih rezultata istraživanja srednjovjekovlja područja između Baltika i Jadrana.

Kao što je započela, konferencija je i zaključena plenarnim predavanjem. Ovaj put radilo se o predavanju Miri Rubin pod naslovom “The End of Solidarity? Medieval Cities in the Fifteenth Century” [Kraj solidarnosti? Srednjovjekovni gradovi u 15. stoljeću].

Kada govorimo o konferenciji u Olomoucu, zaključno bih još željela istaknuti da je osim pitanja o političkim, društvenim, vjerskim i gospodarskim strukturama i konfliktima koji su određivali srednjovjekovnu Istočnu srednju Europu i koja proizlaze iz samog naslova konferencije, stalno bilo prisutno i pitanje: Kakva je vrijednost istraživanja srednjovjekovlja Istočne srednje Europe u kontekstu medijevističkih istraživanja u cjelini? Ako promotrimo rezultate prezentirane na konferenciji, bez obzira na različitu kvalitetu pojedinih priloga, na njega moramo odgovoriti na sljedeći način. S obzirom na ulogu koju je ovo područje igralo tijekom srednjeg vijeka te njegovu uklopljenost u srednjovjekovnu Europu, nipošto ga se ne bi smjelo mimoilaziti ukoliko se želi sagledati njezina povijest u cjelovitosti. Stoga je izuzetno važno i da se uz napore uložene u rad na području istraživanja sve

više nastoji i oko prezentiranja postignutih rezultata na međunarodnom planu, a čemu ovakve konferencije i djelatnost MECERN-a daju značajan doprinos. U sklopu nastojanja oko prezentiranja rezultata istraživača srednjovjekovlja Istočne srednje Europe, MECERN planira i objavljivanje dijela radova održanih na konferenciji. Iako nije moguće tiskati sve radove, publicirat će se radovi iz pojedinih tematskih cjelina, kao što je to učinjeno i u slučaju konferencije održane u Budimpešti 2014. Naime, dio priloga s prošle konferencije objavljen je u svesku pod naslovom *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective. From Frontier Zones to Lands in Focus*, ur. Gerhard Jaritz i Katalin Szende (Routledge, 2016).

Na kraju, željela bih najaviti i da će se sljedeća MECERN-ova konferencija održati u Hrvatskoj, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u proljeće 2018.

Marija Karbić

Znanstveni skup *ANTIQUITATIS SOLLEMNIA – ANTIDORON MATE SUIĆ*, Zagreb i Zadar, 3.–7. studenoga 2015.

Centar za interdisciplinarno istraživanje stare povijesti i Arheološki muzej Zadar početkom studenoga 2015. u Zagrebu i Zadru priredili su znanstveni skup pod nazivom *Antiquitatis Sollemnia – Antidoron Mate Suić (Svečanost starine – Uzdarje Mati Suiću)*. Pokrovitelj događanja bila je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u suradnji sa Sveučilištem u Zadru, Hrvatskim arheološkim društvom i Institutom za arheologiju. Skup

je inače organiziran o stotoj obljetnici rođenja akademika Mate Suića, čiji plodonosan i umnogome pionirski rad na polju povijesnih znanosti, vjerujemo, ne treba posebno predstavljati. Središnja tema petodnevnog okupljanja bila je povijest naselja, napose povijest grada. Pored urbanih tema, organizatori su svesrdno prihvaćali i druge radove iz širokog spektra područjâ – od prapovijesti do srednjeg vijeka – kojima se bavio profesor Suić. Po primitku prijava, Znanstveni odbor prihvatio je ukupno 74 referata. Kao i na ranijim okupljanjima pod egidom Centra, i ovaj se put vodilo računa o interdisciplinarnosti. Mada je, s obzirom na Suićeve znanstvene domete, bilo posve očekivano da će se iskusni stručnjaci rado odazvati pozivu organizatora, na simpoziju je uz njih sudjelovao i nemali broj mlađih istraživača. Organizatori su stoga oblikovali tematske grupe, u kojima su izlagači različitih profila predstavljali nova dostignuća. I premda su prevladavali radovi arheološke provenijencije, nije manjkalo izlaganja iz područja kritike literarnih vrela, epigrafije, numizmatike, povijesti umjetnosti i pravne znanosti.

Domaćin prve sesije bila je Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Sudionicima skupa prvo su se prigodnim riječima obratili D. Tončinić u ime Hrvatskog arheološkog društva, Ž. Holjevac u ime Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, J. Vučić ispred Arheološkog muzeja Zadar te B. Kuntić-Makvić ispred Centra za interdisciplinarno istraživanje stare povijesti. Otvorivši skup, B. Kuntić-Makvić pročitala je Uvodno priopćenje F. Šanjeka. Uslijedila su izlaganja prve sesije pod naslovom *Poleogeneza I: Nastanak i utjecaj grada*. Troje mlađih istraživača s temama iz najranijih razdoblja otpočelo je s izlaganjima. J. Osterman otkrivala je vrata mezopotamske povijesti referatom o sumerskim gradovima i njihovim božanstvima. Ranim helenskim svije-

tom, analizirajući građu jednoga homerskog ulomka, bavio se potpisnik ovih redaka. J. Marohnić uputila je na rezultate epigrafskih istraživanja stanovništva istočnojadranskih polisa. Nakon rasprave i stanke došao je red na iskusnije istraživače. M. Sanader priložila je rad o utjecaju graditeljstva na okoliš istočnojadranske obale u carsko doba. I. Rodà de Llanza predstavila je tri grada rimske provincije Ovosrane Hispanije. M. Jurković uputio je na neka pitanja kojima se bave istraživači ranosrednjovjekovnih fortificiranih naselja u Istri. Napokon, R. Matijašić ukazao je na probleme kojima se svojevremeno bavio M. Suić, a tiču se odnosa antičkog sela i grada u našem priobalju. Istraživački interes nije mimoišao ni područje Kvarnerskog zaljeva. Tako su o problemima proučavanja antičke Tarsatike i grobničkog kraja zasebno govorili J. Višnjić, P. Predoević Zadković, P. Karković Takalić i I. Jadrić-Kučan. Sesija je privedena kraju posjetom zagrebačkom Arheološkom muzeju.

Simpozij se sutradan preselio na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zasedanje su ovaj put otvorili iskusniji znanstvenici. O rimskoj Emoni iz perspektive epigrafskih vrela govorila je M. Šašel-Kos. A. Rendić Miočević upozorio je na izbor figurativne umjetnosti iz sjevernih hrvatskih krajeva, dok je N. Proeva podsjetila na probleme ubikacije grada Lihnida. U dijelu sesije pod nazivom *Prema Dalmaciji* svoje priloge dala je još jedna skupina mlađih istraživača. I. Basić istražio je što se kod Amijana Marcelina dade iščitati o otoku Čiovu, I. Matijašić revalorizirao je Pseudo-Skilakov opis istočnojadranske obale, F. Milivojević podvrgao je kritičkoj analizi pitanje zapovjedništva Apija Klaudija Centona u Iliriku, J. Kopáčková osvrnula se na materijalna svjedočanstva proizvodnje vina i ulja u rimskodobnoj Dalmaciji, a S. Kirchhoffer istražila je što nam jedan ninski natpis govori o prostoru. I. Vi-

logorac Brčić naposljetku je naznačila glavne dokaze za kult Jupitra Sabazija na Jadranu. Time je ujedno zaključen zagrebački dio simpozija. Uputivši se toga poslijepodneva u Zadar, sudionici su pristigli u tamošnji Arheološki muzej, gdje im je priređen ljubazan doček i stručno vodstvo po stalnom postavu antičke zbirke.

Treća sesija, naslovljena *Poleogeneza II: Narodi, gradine i gradovi*, iznjedrila je niz vrijednih priopćenja. S. Čače pomno je secirao i ispitao spomen Liburna u Plinijevu *Prirodoslovlju*, K. Buršić-Matijašić osvrnula se na neka pitanja istraživanja istarskih gradina, dok su S. Kukoč i M. Čelhar predstavile rezultate istraživanja nekropole u liburnskom Nadinu. Nakon šetnje Forumom uslijedile su jadertinske teme *stricto sensu*. K. Appio Giunio osvrnula se na trijem zadarskog kapitolija, D. Maršić veoma je uvjerljivo obranio pretpostavku o položaju nekih arhitektonskih elemenata sa zadarskog foruma, K. Appio Giunio održala je još jedan referat – ovaj put o severijanskoj bazilici u Zadru, a J. Vučić priopćio je rezultate arheoloških istraživanja u zadarskoj katedrali. Istoga dana sudionici su se uputili u obližnji Nin. Nakon obilaska lokaliteta nastavljen je skup. M. Kolega i M. Radović obratili su se prisutnima s novijim spoznajama o urbanizaciji Enone. Sesija je privedena kraju izvješćem M. Dubolnić Glavan i M. Glavičića o arhivskim i terenskim istraživanjima u Privlaci kod Nina.

Četvrtog dana nastavilo se s izlaganjima zadarskih tema. P. Vezić bavila se izabranim mozaičkim tesarama, H. Manenica opisao je neke novovjekovne nalaze s Poljane Šime Budinića, M. Pešić izvijestio je o rekognosciranju podmorja Zadarske županije, S. Bekavac o postolju spomenika Tita Flavija Agrikole, dok su A. Kurilić i B. Štefanac predstavili novootkriveni žrtvenik, podignut u čast carice Faustine. Nakon stanke T. Alihodžić osvrnula se na jedan funerarni

ulomak sa stihovanim natpisom, N. Jakšić izlagao je o zadarskom ageru u antici i srednjem vijeku, A. Jordan Knežević govorila je o obnovi ranokršćanskih crkava u okolici Zadra u predromaničko doba, A. Bralić potkrijepila je dokazima tvrdnje o latinstvu i romanstvu u oporuci zadarskog priora Andrije iz početka 10. st., a M. Granić referirao se na dosad neobrađeni natpis iz 15. st. koji svjedoči o utemeljenju grada Paga. Šesta sesija održana je u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru. M. Ilkić i D. Filipčić izvijestili su o ranorepublikanskim numizmatičkim nalazima iz južne Liburnije, N. Cesarik i L. Drahotusky-Bruketa govorili su o jednom natpisu rimskih pomoćnih postrojbi s Petrova polja, I. Glavaš osvrnuo se na konzularne beneficijarije i frumentarije u Burnumu, I. Matijević izlagao je o dalmatinskim frumentarijima, dok je D. Milinović naznačio neke probleme s kojima se susreću istraživači interpretirajući rimske srebrne predmete. O otočju zadarskog arhipelaga i tamošnjim nalazima izlagali su pak D. Štrmelj, S. Glušćević i N. Stepan. Potom je, na temelju izabраниh natpisa, T. Galović predstavio građu srednjovjekovne epigrafičke baštine latinskog izraza iz Rogovske opatije. Z. Serventi i M. Vuković analizirale su ulomke prapovijesnog posuda s lokaliteta Glavice blizu Stare Poveljane na otoku Pagu. I. Radić Rossi i G. Boetto predstavile su rezultate istraživanja u podmorju i priobalju uvale Caske na otoku Pagu. Sesija je zaključena referatom V. Begović i I. Schrunk o carskom ladanju u uvali Verige na Velikom Brijunu.

Posljednji dan skupa uglavnom je okupio istraživače kasne antike i srednjega vijeka. Tako je M. Matijević Sokol podsjetila na Suičeve upute za tumačenje nekih problema s epigrafskih spomenika i diplomatskih dokumenata. R. Bratož raspravljao je o statusu Dalmacije u doba pada Carstva na Zapadu, dok su o kastrizaciji na istočnojadranskoj obali iz ra-

zličitih perspektiva zasebno govorili M. Levak i I. Prlender. D. Bulić izlagao je o životnim uvjetima u istarskim kasnoantičkim vilama, T. Vedriš je na temelju Kasiodorovih pisama skicirao prilike u urbanim cjelinama našeg priobalja za gotske vladavine, H. Gračanin objasnio je i kritički obradio hipotezu o tzv. morskome limesu iz Justinijanova doba. M. Petrak se pozabavio zadarskim pravnim aktima, analizirajući duhovnu sankciju „prokletstva 318 otaca“. E. Marin se referirao na općenite probleme na koje nailaze istraživači kasnoantičke urbane baštine Salone, Narone i Murse. Napokon, B. Kuntić-Makvić na primjeru Bribirske glavice i Topuskog ispitala je kako je tekao razvitak manjih naselja u odnosu na povlaštene autonomne gradove. Na koncu simpozija predstavljani su rukopis i rad na izdanju Suićeva djela *Kompleks foruma u Zadru*.

Znanstveni skup *Antiquitatis Sollemnina – Antidoron Mate Suić* okupio je velik broj studenata, nastavnika i stručnjaka iz različitih ustanova. Prevladavala je ipak zagrebačka i zadarska akademska zajednica. Publika je imala priliku ponešto čuti o raznorodnim metodološkim pristupima, od onih koji se temelje na izučavanju pisanih vrela (literarnih i epigrafskih) do drugih što rabe raznovrsne predmetne izvore. Skup se tako prometnuo u skladan i djelatan susret iskustva i mladosti. Vjerujemo da će – u već uhodanoj tradiciji Centra – doskora uslijediti nova okupljanja na radost svih prijatelja starine.

Josip Parat